

A historical map of Læsø, Denmark, showing various farms and windmills. The map is divided into two vertical sections: a green-tinted left half and a yellowish right half. The text 'Læsø Museum' is overlaid on the green section. The map features several windmills marked with red crosses and various farm names in Latin script. The word 'FERÖNNEN' is visible at the bottom of the map.

**Læsø
Museum**

2009

**Museums-
foreningen
for Læsø**

Udgivelse, redaktion og tilrettelæggelse:

Museumsforeningen for Læsø

og Læsø Museum

© 2010

Grafisk tilrettelæggelse: Indtryk

ISBN 978-87-88683-43-1

ISSN 1903-8372

Omslag: Kort fra Videnskabernes Selskab 1786

Foto: Christian Larsen Jensen (1858-1944),

Privat eje

Indhold

Læsø Museum 2009	4
<i>Jon Voss</i>	
Museumsforeningen for Læsø 2009	8
<i>Kay Johannsen</i>	
Da stok'ænderne leverede æg til husholdningerne på Læsø	11
<i>Svend Thorsen</i>	
Pro Memoria – og en tur til Læsø	16
<i>Kurt Dahl</i>	
Guder og helter på Læsø	19
<i>Hans Kolstad</i>	
Gamle læsøboer – typer og originaler	40
<i>Hans Pedersen</i>	
Kulturspor og kulturmiljøer på Læsø	44
<i>Kay Johannsen</i>	
Peder Christian Nielsen Wiis: Skolelærer og kirkesanger i Byrum 1817-1852	50
<i>Arnt Jerup Wiis</i>	
Læsø-litteratur 2009	55
<i>Kay Johannsen</i>	
Museumsforeningen for Læsø 2009	58
Læsø Museum 2009 samt åbningstider på Læsø Museum 2010	59

Læsø Museum 2009

2009 har været et begivenhedsrigt år for Læsø Museum.

Den første april 2009 gik museumsinspektør Kirsten Gjedsted på efterløn, og der fulgte en lang periode, hvor museet stod uden faglig leder. De mest presserende administrative opgaver varetoges i denne periode af en arbejdsgruppe bestående af kommunens kulturmedarbejder, Leif Ladefoged, og næstformanden for museets bestyrelse, Kay Johannsen, mens de to museumsassistenter, Lili Jepsen og Niels Erik Nielsen, sammen med en sæsonansat formidlingsmedarbejder og museets tre kustoder holdt styr på den daglige drift, så sæsonens publikumsrettede aktiviteter – heriblandt 88 rundvisninger – forløb uden problemer. I slutningen af juni 2009 afholdtes der samtaler med en række kandidater til stillingen som museumsleder, og første september kunne undertegnede så tiltræde som ny leder af Læsø Museum.

Museets arbejde – indadtil

Indsamling, registrering, bevaring og forskning

I løbet af efteråret 2009 er der blevet afleveret en række interessante genstande, dokumenter og malerier til museet; eksempelvis kan nævnes en af de efterhånden temmelig sjældne lokkesvaner fra dengang,

man stadig måtte jage svaner (jagten på knopsvaner blev forbudt i 1926, hvor der kun var få ynglende par tilbage); et pænt eksemplar af Birkedommer Bings Læsø-beskrivelse fra 1802 og en række dokumenter vedrørende udskiftningen på Læsø. Museet har også modtaget en stor mængde fotografier og vil i denne forbindelse indlede et samarbejde med museumsforeningen om hjælp til identificering af mange af motiverne, så museet bedre kan vurdere, hvilke fotografier der er bevaringsværdige.

Registreringen af de mange indkomne genstande skrider planmæssigt frem, og der arbejdes løbende på at ensarte og kvalitetssikre registreringsproceduren. Hvad angår konservering har museet i år sendt to portrætmalerier fra en ukendt kunstners hånd, forestillende Peder Christian Axelsen (strandingskommisær, svensk/norsk vicekonsul og købmand på Læsø) og hans hustru, Kirstine Elizabeth Axelsen, til konservering hos Bevaringscenter Nordjylland. I 2010 er det så blandt andet den ovenfor nævnte lokkesvane, der står for skud.

Museets bygninger kræver megen vedligeholdelse, i særdeleshed Museumsgården, hvor vognporten længe har haft hårdt brug for reparationer og restaurering. Kulturarvsstyrelsen gav allerede i 2008 tilsagn om

Lokkesvane fra tiden før knopsvanerne blev fredet i 1926. Foto: Læsø Museum

Birkedommer Bings Læsøbeskrivelse fra 1802.

Foto: Læsø Museum

at dække halvdelen af udgifterne til det omfattende arbejde og udsatte senere fristen for færdiggørelse af projektet til efteråret 2010 – og i december 2009 lykkedes det så museet at få lovning på resten af midlerne til projektet, efter at have ansøgt LAG om hjælp til bevaringen af denne vigtige del af Læsøs kulturarv.

Hvad angår forskningen, er det museets intention at sætte særlig fokus på undersøgelser af udviklingen i menneskets samspil med og udnyttelse af øens og det omkringende havs naturressourcer. Det er i høj grad tiltrængt at få kastet yderligere lys over emner som Læsøs unikke skovhistorie, fiskeriernes udvikling og turisterhvervets historie, og at få vurderet og indplaceret disse forskningsobjekter i en bredere, historisk kontekst. I forbindelse med de igangværende bestræbelser på at sikre Læsøs karakteristiske kulturmiljøer – tanggårdene og digerne omkring de gamle havefælliger - for eftertiden, har Læsø Museum i samarbejde med Vendsyssel Historiske Museum naturligvis også en meget vigtig rolle at spille som faglig tovholder for kommende undersøgelses- og registreringsprojekter, og som sparringspartner for kommunen i forbindelse med udarbejdelsen af Kommuneplan 2009-2021.

Museets arbejde – udadtil

Formidling

Der var i 2009 tale om en mindre nedgang i besøgstallet på både Museumsgården og Søfarts- og Fiskerimuseet (samlet set 20.127 gæster i 2009 mod 21.761 i 2008), hvilket måske kan tilskrives den økonomiske

krise. Ud over de mange rundvisninger for såvel voksegrupper som lejrskoler fik Museumsgården traditionen tro besøg af Læsø Folkedanserne, og der blev også afholdt ”Knipledag” og ”Arkitekturens dag”.

Museet planlægger en række ændringer i udstillingen på Søfarts- og Fiskerimuseet i løbet af 2010; der skal blandt andet være øget fokus på nyere tids fiskeri, ikke mindst på det for øen så vigtige jomfruhummerfiskeri. Generelt skal skiltningen forbedres, og der skal være flere informationer om de enkelte genstande. Museet vil også tilstræbe at gøre udstillingen mere overskuelig, og at få opsat skærme til afspilning af film om de forskellige fiskeriformer.

På Museumsgården vil der i løbet af sæsonen blive etableret en udstilling om ålegræs og tangtage i den sydøstlige del af gården, og der arbejdes også på mere langsigtede planer om at gøre Museumsgården til et lidt mere levende miljø.

En indtægtsgivende aktivitet, der forventes at løbe af stabelen allerede til foråret, er flytningen og udvidelsen af museumsbutikken på Museumsgården, der fremover vil være at finde i gårdens sydvestlige hjørne, hvor der er langt bedre plads til et større og mere spændende sortiment.

Publikationer

Museets og museumsforeningens årsskrift for 2008 indeholdt en række interessante artikler med emner, der spændte vidt, lige fra Læsøs gabestok over særlingen ”Munki” og Stidsholts jagtbog til øens moderne jomfruhummerfiskeri.

Lokalhistorisk arkiv

Der har i årets løb været et mindre fald i antallet af henvendelser til Lokalhistorisk Arkiv, hvilket for-

mentlig skyldes, at kirkebøgerne og folketællingerne er blevet gjort tilgængelige på internettet.

I efteråret 2009 blev det vedtaget, at der fra 1. januar 2010 er aftenåbent i lige uger på Lokalhistorisk Arkiv. Der vil i løbet af februar 2010 blive etableret internetadgang på arkivet.

Arkivets besøgende og de, der henvender sig med forespørgsler pr. mail, kan fremdeles nyde godt af den uvurderlige hjælp fra de dygtige, frivillige arkivmedhjælpere.

FN 162 Ellen

Ellen kom ikke ud at sejle i sæsonen 2009; men i 2010 vil Ellens laug og museet sætte alle sejl til, så den hyggelige, gamle museums-kutter atter kan sejle ruten mellem Vesterø Havn og Nordre Rønner og danne rammen om formidlingen af Læsøs fiskerihistorie og Otto Dolmers bådebyggerkunst. Forhåbentlig vil det være muligt at skaffe og oplære flere frivillige til at sejle Ellen, så hun kan komme ud at sejle med regelmæssige mellemrum i løbet af sæsonen. På længere sigt bør det også tilstræbes, at man atter kan demonstrere snurrevodsfiskeriet *live* på kutteren – det vil dog kræve hjælp fra frivillige, der er vant til at betjene fiskereds-kaberne og ikke mindst stopmaskinen.

Hedvigs Hus

De 300.000 kr., som Skibsreder Carsten Brebøls Fond i slutningen af 2008 gav tilsagn om til renoveringen af loens gavl og tag, har gjort det muligt at gennemføre omfattende tømrerarbejder på loen i løbet af sommerhalvåret, og har endvidere dækket indkøbet af adskillige tons tang til brug for genetableringen af taget. I

november 2009 fik museet og Hedvigs Hus en generøs håndsrækning fra Chastine Maersk McKinney-Møllers Fond til almene Formaal, idet fonden gav lovning på 300.000 kr. til dækning af udgifterne ved restaurering af tagkonstruktionen over stalden, laden og tømmerstuen.

Museet vil fremover i samarbejde med laug et bestrebe sig på at gennemføre flere formidlings tiltag i Hedvigs Hus, hvor der er bedre muligheder for aktiv formidling for f.eks. lejrskoler end på den fredede Museumsgård.

Museumsadministrationen

Efterårets møder har i høj grad drejet sig om en forhåbentlig snart forestående flytning af museets administration, magasinet og lokalhistorisk arkiv til bedre og større lokaler, der vil give mulighed for etablering af en længe savnet, overordnet udstilling om Læsø historie og for skiftende særudstillinger samt, ikke mindst, mere plads til museumsgenstandene, der hober sig op i det alt for lille magasin på Gammel Østerbyvej. I efteråret iværksatte museet i samarbejde med en arkitekt en inspektion af de forskellige ejendomme, der i tidens løb er blevet nævnt i forbindelse med en flytning af museet. Resultatet var, at man enstemmigt kunne pege på Garnspinderiet i Byrum (dvs. Garnspinderiets administrations/butiksbygning og den tilstødende lagerbygning) som den absolut mest velegnede ejendom til formålet. En efterfølgende indstilling til Læsø Kommune er under behandling i de forskellige udvalg, og museet ser nu frem til et godt samarbejde med kommunen om at få virkeligjort planerne, så museets faglige virke kan fremtidssikres på et sundt økonomisk grundlag.

Hvad angår tanker om et evt. øget samarbejde

med museer på fastlandet, for ikke at sige en evt. fusion, har bestyrelsen vedtaget at se tiden an, så museets ny leder kan få tid til at sætte sig helt og fuldt ind i museets virke og driftsøkonomi, før man evt. iværksætter undersøgelser i denne forbindelse. Der er dog ingen tvivl om, at et ø-museum som Læsø Museum, der i sagens natur er forankret i et fast afgrænset lokalsamfund og har et veldefineret virkefelt, i særlig grad burde have forudsætninger for fortsat at fungere som selvstændig enhed.

Hvad bemeldte driftsøkonomi angår, skal det nævnes, at museet i 2009 fik et samlet statstilskud på kr. 1.105.000 kr. Kommunens tilskud udgjorde 543.000 kr., ikke offentlige tilskud udgjorde ca. 280.000 kr. (inklusive fondsstøtte) og museets egenindtjening lå på 450.000 kr. Regnskabet er ikke afsluttet, men det står klart, at Læsø Museum kommer ud af 2009 med et ikke helt lille underskud. Dette skyldes blandt andet væsentligt lavere entréindtægter end beregnet og et efterslæb i forbrugsudgifter for administrationsbygningen.

Museet er selvfølgelig i færd med at undersøge, hvordan man bedst muligt rationaliserer driften – uden at smide barnet ud med badevandet, så at sige. Overordnet set kan det nævnes, at den generelle økonomiske situation for mange af landets kulturhistoriske museer - herunder Læsø Museum - tilsiger, at nævneværdige, nye tiltag inden for så væsentlige aspekter af museets virke som formidling og forskning fremover i stadig højere grad må søges finansieret gennem puljer, fondsmidler og sponsoring.

Museumsforeningen for Læsø 2009

Kommuneplan 2010-2021

Museumsforeningen har gennem mange år haft et ønske om, at der blev skabt bedre vilkår for en bevaring af Læsøs kulturarv. En arbejdsgruppe i Museumsforeningen – ”Læsø i forandring” – har ved en gennemgang af forslaget til den ny kommuneplan og kortmaterialet især heftet sig ved to emner:

1. Kulturspor som f. eks. fortidsminder, sten- og jorddiger m.m.
2. Værdifulde kulturmiljøer

Foreningen har indsendt sine bemærkninger til kommuneplanen (se s. 44) og har efter vedtagelsen af planen i kommunalbestyrelsen i december 2009 kunnet glæde sig over, at: ”Læsø Kommune gerne sammen med Læsø Museum, Museumsforeningen for Læsø, Vendsyssel Historiske Museum samt øvrige eksterne interessenter vil foretage en vurdering/registering af sten- og jorddigerne i kommunen.”

Arrangementer 2009

1. **Læsø klitplantage – 80 år** den 26. feb. i skolens

samlingsaal. I anledning af at Læsø klitplantage blev grundlagt for 80 år siden fortalte fhv. klitplantør Børge Pedersen om klitplantagens historie og arbejdet i skoven gennem 40 år. Foredraget blev ledsaget af et diasshow og en udstilling af billeder fra plantagen før og nu.

2. **Generalforsamling** den 26. marts i forsamlingshuset. Efter kaffen foredrag og diasshow om Læsøs bebyggelseshistorie ved Kay Johannsen: *Landnam - eller hvordan Læsø blev bebygget.*

3. **Fem markedsdage i Byrum**, hvor foreningen præ-senterede og solgte Læsø-litteratur til læsøboer og øens gæster.

4. **Folkedansopvisning** ved Museumsgården den 16. og 30. juli. Sammen med Læsø folkedansere og Læsø Museum, der bød på kaffe og småkager, blev der danset og fortalt om dragter, gården og Læsøs historie.

5. **Fremtidens museum** var emnet den 26. nov., da museumsforeningen introducerede museets nye leder for medlemmerne i museets arkiv og magasin i Østerby. Jon Voss gjorde rede for sine planer og ønsker for

Billeder fra Museumsforeningens arrangement "Læsø Klitplantage – 80 år"

Tv.: Udsigt mod Højsandsplantagen, 1933

*Herunder: Den store havklit øst for Horneks kaldet
Lars Peersens skår, 1934*

*N.tv.: Klitplantør (1972 -2007)
Børge Pedersen ved en af de mange
nyanlagte søer*

*N th.: I 80'erne eksporterede Læsø
træ til Sverige*

Fotografier: Læsø klitplantage

museet, bl.a. en flytning til nye lokaler og plads til en permanent udstilling og særudstillinger. Efter kaffen var der mulighed for at se magasinet, hvor man ved selvsyn kunne overbevise sig om, at nok var der orden og styr på tingene, men at der også var særdeles trangt. Læsø Museum har et alvorligt behov for mere plads.

Arkivgruppen

I et år med mange omskiftelser på museet har arkivgruppen været ”selvkørende” og støt passet opgaven med at servicere arkivets gæster.

Publikationsfonden

Efter 25 år i et spartansk outfit – måske en bevidst underdrivelse – udkom Årsskrift 2008 for første gang med farvebilleder og glittet papir. Ønsket var – og er stadig – at der skal være overensstemmelse mellem form og indhold. Årsskriftet skal være stedet, hvor Læsøs historie præsenteres af lægmand og faghistoriker. Den lille historie i den store historie med respekt for den folkelige forankring, uden hvilken hverken forening eller museum er meget bevendt.

Temadag den 2. oktober 2009 i Middelfart. 4 medlemmer af bestyrelsen deltog i et kursus arrangeret af Sammenslutningen af Museumsforeninger. Emnet var *Museumsforeningernes rolle i det moderne museumslandskab – er der brug for et folkeligt og frivilligt engagement?* Det ændrede museumsbillede med sammenlægninger og fusioner i de nye storkommuner gav anledning til at diskutere samspillet mellem forening og museum. Er topstyring eller folkelig forankring vejen frem?

Fremtiden for Læsø Museum

I 1938 købte Museumsforeningen tanggården ”På Lynget” og indrettede den til museum og hjemstavns-gård. Fra 1985 blev Læsø Museum en statsanerkendt, selvejende institution, hvis bestyrelse er sammensat af tre medlemmer fra Museumsforeningens bestyrelse, 2 medlemmer af kommunalbestyrelsen, et medlem fra de ”kulturbærende foreninger” og et fra erhvervsforeningerne.

2009 har været et omskifteligt år for museet. Museets inspektør gennem 8 år Kirsten Gjedsted fratrådte til april for at gå på efterløn. Museumsforeningen siger tak for samarbejdet og ønsker Kirsten alt godt fremover. Der er også grund til at takke personalet, fordi de alene har kunnet køre sæsonen igennem, uden at museets gæster har lidt afsavn. 1. september blev stillingen genbesat af cand. mag. Jon Voss. Vi glæder os til et godt samarbejde.

Læsø Museum står overfor en række alvorlige udfordringer. Kulturarvsstyrelsen har gjort opmærksom på, at museet – for at være i overensstemmelse med museumsloven og leve op til sin egen formålsparagraf – bl.a. skal have en udstilling, der kontinuerligt skildrer Læsøs historie, lige som der også bør være mulighed for skiftende udstillinger. Desuden er museet i den ubehagelige situation, at Læsø kommune i 2007 solgte Østerby skole således, at museet med kort varsel kan stå uden egnede lokaler til arkiv, genstandsmagasin og kontorer.

Museet befinder sig på mange måder i et vadedsted, hvor det kræver en bevidst indsats fra alle, der ønsker, at Læsø kan bevare et selvstændigt museum med den betydning, som denne kulturinstitution har for læsøboerne og øens gæster.

Da stok'ænderne leverede æg til husholdningerne på Læsø

Før burhønsenes tid havde de fleste bondekoner en flok høns. Æggene solgte de til købmanden, og æg-pengene gav dem mulighed for at disponere uden at skulle spørge. Derfor blev der gerne sparet på hønseæggene. Men om foråret kunne læsøboerne tillade sig at frådse og spise æggekage, for indtil 1920erne kunne de stort set samle mågeæg og andæg lige hvor det passede dem. Senere måtte det foregå mere i det skjulte, og nu er al ægsamling forbudt.

Andæg er større end mågeæg, og mange fandt dem mere velsmagende, men andereder var svære at finde. Skulle der samles andæg i større stil, måtte man lokke ænderne til at lægge æg i kunstige reder. Sådan gjorde man på øerne i Vadehavet, hvor gravænder siden 1700-tallet blev betragtet som nyttige, æglæggende husfugle, der hverken måtte skræmmes eller skydes.¹ Noget overraskende viser det sig, at det samme var tilfældet på Læsø.

Da forfatteren i 2008 var på Læsø for at samle materiale om ældre tiders strandjagt, fortalte strandjægerens formand, Ernst Jensen, at det i hans barndom ikke var ualmindeligt, at folk, der boede i nærheden af stranden, lokkede gravænder til at lægge æg i "andehuller", og nogle havde ligefrem huse, der lignede små høn-

Foto af gravand. På Læsø og i Vadehavet havde den næsten samme status som storken. En husfugl, der hverken måtte skræmmes eller skydes. Ældre Læsø-jægere omtaler den gerne som en stok'and (med tryk- ket på stok) hvad der er noget forvirrende, fordi en stokand alle andre steder er den gamle betegnelse for en gråand.

sehuse, hvor man forsynede sig med stok'ændernes, altså gravændernes æg.

Denne form for andehold forekom så interessant, at det nok var værd at samle, hvad der kunne samles om denne oversete og næsten glemte Læsø-specialitet, som kun deles med Sylt, Amrum, Föhr, Fanø og Rømø.

I birkedommer Bings "Beskrivelse over øen Læsø" (1802) er der ikke meget at hente. Han nøjes med at fortælle, at Læsøboerne samlede andæg "lige så hastigt som de have været lagte",² men her er det "Æderblæ",

“Giv mig lige et sekund” plejer Ernst Jensen at sige, og straks efter kan han udrede de fleste læsøboeres familieforhold i to-tre generationer. “Lange Larsens” stok’andehus har han også helt styr på.

Foto:

Kay Johannsen

altså edderfugl, det drejer sig om. Gravænder omtales desværre ikke.

Det gør ornitologen Robert Olsen til gengæld. Han besøgte i juni 1894 fyrmester Østerberg på Nordre Rønner og bemærkede, at der stort set ikke var fugle i området omkring fyret og boligerne, hvor der var megen færdsel. *“Foruden fire størefamilier, ynglede her kun en del gravgæs. De opførte sig til gengæld næsten som husdyr og byggede reder i tomme kasser, der i dette øjemed var nedgravet et stykke fra strandbredden. Oventil var de dækket med et lag tang, der tillod let adgang til dun og æg, som indsamles af beboerne”*.³

Da fuglefotografen C. A. Rasmussen fyre år senere besøgte “De sorte tejesters ø”, fandt han ud af, at også fyrmester Hansen havde *“fjæt gravanden til at agere husdyr ligesom hønsene”*, men fyrmester Hansens andereder var noget anderledes end forgængerens:

“Indretningen var meget simpel. I det tykke tanglag

gravedes en rende af ca. ½ meters bredde og dybde og ca. 3 meter lang. Inderst lavedes en udvidelse af gangen, så at der var plads til reden, og det hele overdækkedes med brædestumper eller flade sten, hvorover der igen blev lagt tang.

Rederne blev systematisk tilset i den tid, da gravændernes æglægning begyndte, og når der f.eks. var syv æg, blev de fem taget. Når fyrmesteren på denne måde havde “høstet” i to-tre reder en måneds tid, havde de fjæt så megen æggekage og spejlæg, at de havde tabt lysten til mere, og så standsede indsamlingen, og ænderne fik endelig samlet deres fjorten æg, som de så fik udruget i fred”.⁴

Fyrmestrenes “privatisering” af gravænderne skyldes formentlig, at de mange fiskere, der holdt til ved Nordre Rønner, var slemme til at plyndre anderederne, og Hans Pedersen (f. 1895) i Klitten ved Østerby kunne i 1960 fortælle, at det også kunne være svært at have et “privat” andehul i fred:

“Redehuller til gravænder har været og er endnu i brug her, jeg har selv et andehul, som vi kalder dem endnu, men det er vanskeligt at have dem i fred for drenge, når de opdager, hvor man har dem”.

Hullerne blev gravet i en tue eller ind i en brink, men ikke en lige gang, den skulle helst være lidt kroget, i den inderste ende blev den udvidet til et rundt redehul, der blev så lagt tykke pinde med korte mellemrum over gangen og redehullet, og så gravede man en del flækketørv og lagde ovenpå med græs- eller lyngsiden opad, for ikke at gøre hulen for let at opdage. Der blev så lagt en smule sand uden for indgangshullet for at tiltrække ændernes opmærksomhed, og dermed var hulen færdig.

En tørv over redehullet var til at løfte, så man kunne række hånden ned og føle, om der var æg. Det kunne hjælpe at lægge et hønseæg derned for at få ænderne i gang med æglægningen, for der var flere ændere, der lagde æg i samme hule, det kunne man se på æggenes form, men der var kun en, der overtog rugningen, og den kunne til

Tegning af andehul. Hans Pedersen lavede denne tegning af et andehul. Tværstregerne hen over gangen markerer pindene, der bar græstørvene. Krimskramset ved gangmundingen viser, hvor det var, man strøede frisk sand for at lokke ænderne til.

*tider blive så tam, at den blev siddende og hvæste, når man ville række hånden ned. Man kunne godt tage en halv snes æg, og så kunne de endda få en ti, tolv stykker at ruge ud”.*⁵

Også Dagmar Hedegaard (f. 1880) kendte til andehuller. Hun var bondekone ved Vesterø, hvor hendes drenge havde lavet et, men det var vist mest for fornøjelsens skyld.⁶

Dette er vist, hvad der kan findes af ældre beretninger, men Ernst Jensen og hans kusine, Joan Olsen, kan fortsætte historien.⁷

Joan Olsen kan berette om en barndom, hvor det vrimlede med gravænder, og kan både fortælle om hendes farfars andehus fra omkring 1900 og om de 12 andehuller, som hendes far lavede sidst i 1930erne.

Farfaren, Jens Larsen Jensen (f. 1859), til daglig kaldet ”Lange Larsen” havde bygget sit andehus lidt nord for Vesterø kirke, 400 meter fra stranden og 200 meter fra den ”sig” (dam), hvor gravænderne altid holdt til. Joan Olsen mener, at det var ”Lange Larsen” og hans bror ”Christian ved Kirken” (f. 1858), der havde bygget det ”omkring århundredskiftet”, og at det var Christian, der havde fået ideen.

Andehuset var 3-4 meter langt, 2-3 meter bredt og omkring 2 meter i højden. Langsiderne bestod af to lave mure, og under disse var der i hver side fire indgangshuller til gravænderne. Gavlene var lavet af brædder. I den ene sad døren, der var så lav, at de

voksne måtte bukke sig. Over døren var der et lille vindue. Taget var et rigtigt læsøtag, lavet af et tykt lag ålegræs.

Inde i huset var der en midtergang og to lave, kisteformede træbænke langs hver af sidemurene. Hver ”bænk” var delt i fire rum, svarende til de fire indgangshuller i husets langsider. Oven i ”bænkene” var der fire huller med låg som på et gammeldags lokum. Disse blev brugt, når man hentede æg i rederne. Alle reder i den sydlige langside var altid besat, og som regel var der også ænder i nogle af rederne i nordsiden.

Når der var 12 æg i en rede, blev disse mærket med en farvet voks-stift. Blev der lagt flere æg i reden, blev de nylagte fjernet, og da det ikke var ualmindeligt, at flere ænder lagde æg i samme rede, kunne der ofte hentes mange æg i en enkelt rede.

Da Joan Olsens far, Søren Lyden Jensen (f. 1905), i 1936 blev graver ved Vesterø Kirke, solgte han ejendommen og dermed andehuset til en svoger. Han beholdt dog ”strandstykket”, hvor han byggede ”Strandly” på Strandvejen, nogenlunde midt mellem stranden og den dam, hvor gravænderne holdt til. Og her, 2-300 meter fra stranden, anlagde han 12 andehuller i det, der dengang var en træløs klithede.

Alle andehuller havde en y-formet gang, der førte frem til to redepladser. Selve gangen var omkring 1,5 meter lang, og munden vendte altid mod øst.

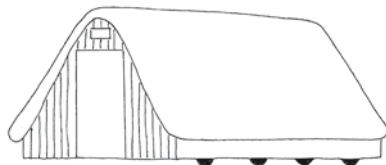

Atlasblad fra 1888. "Lange Larsen" byggede sit andehus (1) på grænsen mellem den træløse klithede og den del af ejendommen, der var mark. Vandhullet (2) var en forudsætning for, at han – og senere hans søn – kunne få så mange gravænder til at bygge reder i andehuset og senere i andehullerne.

Gravænderne samles nemlig altid ved et egnet vandhul, for parringerne foregår altid i ferskvand. Men så snart ællingerne er kommet ud af æggene, søger mødrene mod saltvand med ællingerne.

Da Joan Olsens far solgte ejendommen, beholdt han "strandstykket", hvor han byggede "Strandly" (3) og anlagde tolv andehuller i det område der er markeret med skravering.

Tegning af andehus. Der er desværre ikke bevaret fotografier af "Lange Larsens" andehus, så vi må nøjes med denne tegning, der er lavet på baggrund af Joan Olsens skitse og beskrivelse af huset.

Gangen var lige, så den var let at rense, og knækket ved de to sidegrene gjorde, at der var mørkt i begge redehuller. Det skulle der være.

Gangene var gravet omkring 0,5 meter ned i klitten og dækket med brædder, blikplade-stumper og hvad man ellers kunne finde. Herover var der sand og græstørv. Hver af redehullerne var dækket af en brædestump, der var skjult under en græstørv. Det skete, at fremmede kom til at træde gangene sammen, derfor blev de mest udsatte andehuller beskyttet af hønsenet, der blev lagt hen over selve reden.

Hvert forår gjorde man kunstgravene klar. Det foregik ved at tømme rederne for gammelt redemateriale og rense gangene med en rive. Det vigtigste var at fjerne visst græs fra gangmundingen, der skulle være åben og synlig, så ænderne let kunne finde den.

Joan Olsen mener, at kunstgravene primært var anlagt "for fornøjelsen og for at holde gang i fuglelivet - at det også gav nogle andeæg, der kunne bruges i husholdningen, var kun velkomment".

Det med fornøjelsen gjaldt især for Joan og hendes fire søskende. Farens indtægt som graver og tækemand var ikke særlig stor og i hvert fald ikke stor nok til at købe legetøj til børnene. "Ikke engang en bold, legetøj var noget vi selv måtte lave!". Heldigvis var der gerne én eller flere "hylere" (ællinger, som af den ene eller anden grund var efterladt eller udstødt af flokken). De blev opdrættet i køkkenet og kunne blive så tamme, at pigerne kunne køre med dem i deres hjemmelavede dukkevogne. Men når de blev store, forsvandt de gerne sammen med de andre gravænder.

Om foråret deltog børnene altid i klargøringen af kunstgravene, og da gravænderne altid fører de nyklækkede ællinger til stranden i de tidlige morgentimer, kunne Joan risikere at blive vækket klokken fire om morgenen for at følge et kuld ællinger til stranden

”Christian ved Kirken”, Christian Larsen Jensen (1858-1944), anses for at være den læsøbo, der har skudt flest sæler. Christian var bror til ”Lange Larsen”, der også var en meget aktiv jæger. Brødrene sejlede i deres ungdom i grønlandsfarten. Senere blev Jens landmand, mens Christian slog sig på fiskeri, og omkring 1900 hjalp de hinanden med at bygge et andehus. På dette billede, hvor ”Christian ved Kirken” er i gang med at ”flaske” en sæl, får man en fornemmelse af, hvor åbent landskabet nord for Vesterø Kirke var. I dag er området domineret af sommerhuse og tilhørende fyrretræer. Foto: Privat eje

for derved at forhindre krager og måger i at snuppe nogen af ællingerne. *”Ænderne blev nærmest tamme, og det virkede som om, det var de samme, der kom igen år efter år”.*

Som regel var omkring halvdelen af de 24 reder besat, og også her ventede man med at samle æg, til der var 12 æg i reden. Joan Olsen anslår, at man hvert år kunne samle omkring hundrede æg, som blev lagt i æggebakker, der stod i kælderen, hvor der var køligt. De blev gerne vendt hver anden dag.

Så længe der var andeæg, behøvede man ikke at bruge hønseæg, som man så kunne sælge til købmanden. Man spiste aldrig rå æg. De blev brugt *”i kager og andet”* eller spist som hårdkogte æg. Man solgte ikke andeæg, men det skete, at man forærede æg til venner og bekendte.

Det er påfaldende, at det tilsyneladende kun er på Læsø og på øerne i Vadehavet, man har betragtet gravænderne som nyttige, æglæggende husfugle. Lige så påfaldende er det, at naturgrundlaget begge steder er det samme og så ringe, at søfart og især grønlandsfarten for begge blev et bærende erhverv. Men desværre ved vi ikke, om det er Læsøfolkene, der har lært fidusen i Vadehavet eller omvendt. Men det første er dog nok det mest sandsynlige.

NOTER

- 1 Boie, Friedrich 1819: Bemerkungen mit besonderer Rücksicht auf die Herzogthümer Schleswig und Holstein. Zool. Mag. Wiedemann, 2. del. Rheinheimer, Martin 2006: Andefångeren, Årbog for Fiskeri og Søfartsmuseet, Saltvandsakvariet i Esbjerg 2005. Rheinheimer, Martin 2007: Der Kojemann. Mensch und Natur im Wattenmeer 1860-1900. Klinge, Magnus: Fuglelivet på Fanø, Dansk Ornitologisk Forenings Tidsskrift 1911-1912. Lehn Schiøler, E 1925: Danmarks fugle bd.1.
- 2 Teilmann, Charles 1823: Forsøg til en Beskrivelse af Danmarks og Islands Fugle eller Håndbog i det danske Beideværk. Bing, L. H. 1802: Physisk og Oekonomisk beskrivelse over øen Læsø s. 155.
- 3 Olsen, Robert Jul. 1907: En sommerudflugt til Nordre Rønner. Dansk Ornitologisk Forenings Tidsskrift, I s. 38 ff.
- 4 Rasmussen, C.A. 1932: De sorte tejesters øer s. 72.
- 5 Pedersen, Hans 1960: Besvarelse af Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelses spørgeliste nr. 25: Jagt, fangst og ægsamling. Håndskreven beretning. NEU nr. 15.636 der opbevares i Nationalmuseet.
- 6 Hedegaard, Dagmar 1960: Besvarelse af Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelses spørgeliste nr. 25: Jagt, fangst og ægsamling. Håndskreven beretning. NEU nr. 15.234 der opbevares på Nationalmuseet.
- 7 Stor tak til Joan Olsen, Østerby, og hendes fætter Ernst Jensen, Vesterø, der i interviews 17/5 2008 med stor fortælleglæde fortalte om ”Lange Larsens” stok’and hus. Og tak for rundvisningen i deres barndomsland nord for Vesterø Kirke 23/4 2009, hvor det faktisk lykkedes at finde ét af Søren Lyden Jensens andehuller.

Pro Memoria - og en tur til Læsø

De fleste af dette årsskrifts læsere er nok bekendt med, at Læsø igennem flere hundrede år har været underlagt Viborg Domkapitel. Men mindre kendt er, hvad det betød for øen. I denne artikel vil jeg kaste lys over, hvad dette forhold indebar.

I Landsarkivet i Viborg findes der mange dokumenter der omhandler Læsø og Domkapitlet. En type dokument, der går igen år efter år, er dokumenterne "Pro Memoria". Ifølge Gyldendals "Den Store Danske" er Pro Memoria: "kortfattet redegørelse, der opsummerer en sags punkter; erindrings-skrivelse. Forkortes p.m."

Ved Domkapitlet i Viborg var der prokuratorer for de forskellige områder, hvor Domkapitlet havde sine interesser. Et af disse områder var Læsø. Denne prokurator kaldtes "Procurator Lessoviæ". En gang pr. år tog han turen til Læsø for at kontrollere, om øen blev drevet efter de gældende forordninger og regler, og at skatter blev indkasseret.

Det virkede måske ikke som det mest attraktive job at være prokurator for Læsø. Forestil dig at rejse fra Viborg til Læsø og tilbage i 1700-tallet. Det foregik med hestevogn, undertiden måske på hesteryg, op gennem Jylland på støvede markveje. Undervejs blev den rejsende nødt til at gøre ophold for natten, måske på en af de mange landevejskroer, eller (i Viborg Domkapitels område) hos en gejstlig kollega, for næste dag at rejse videre. Når man så kom til Limfjorden,

skulle man sejle over for at komme videre op gennem Vendsyssel til Sæby, hvor der var overfart til Læsø. Vel ankommet til Læsø, lagde båden til lidt nord for Vesterø kirke. Der var ingen havn på Læsø på det tidspunkt, så de rejsende blev båret i land, hvis det var kvinder, børn eller finere folk, da båden ikke kunne gå helt ind til kysten.

Det virkede ikke tiltrækkende. Men ikke desto mindre var det flere gange Biskoppen selv, der foretog denne rejse.

Når den gejstlige person var ankommet til Læsø, må det formodes at Landforvalterens (Landfogedens) egen hestevogn ventede på den fornemme gæst fra Viborg. Men uanset hvad så ventede der en tilsvarende tur tilbage til Viborg.

Når denne prokurator var på Læsø, var det af øvrighedspersonerne stort set kun Birkedommeren der ikke skulle kontrolleres. Han var ansat af kongen, og derfor ikke underlagt Domkapitlet. Birkedommeren havde også sine at stå til ansvar overfor, men det er en anden historie.

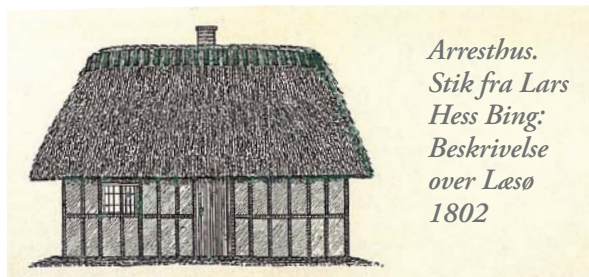
Dette årlige eftersyn kom ikke som en overraskelse for landforvalteren. Der findes, ligeledes i Landsarkivet i Viborg, flere ansættelseskontrakter for øens landforvaltere. Indholdet heri svarer i det store og hele til den gennemgang, der her følger i Pro Memoria.

I det omtalte Pro Memoria er der en plan for proku-

ratorens opgaver på Læsø dette år, som er 1776. De gamle dokumenter er skrevet med gotiske bogstaver og gammel sætningsopbygning, og kan i dag virke som tung læsning. Jeg har derfor efterfølgende efter bedste evne omskrevet dette Pro Memoria til et mere forståeligt dansk.

Pro Memoria:

- *Prokuratoren skulle modtage landgilden fra landforvalteren, som dette år, 1776, beløb sig til 284 rigsdaler 2 mark.*
- *Modtage arresthusets andel af landgilden, som beløb sig til 8 rigsdaler 1 mark 4 skilling.* Der står, at det skete imod udstedelse af en kvittering.
- *Af sognepræsten skulle prokuratoren modtage eksperter, som er udgifter i forbindelse med gejstlige møder.*
- *Men der gik også penge den anden vej. Kapellanen havde dette år fået lønforhøjelse for at holde skole på øen. Denne forhøjelse var 46 rigsdaler 5 mark og 4 skilling.* Det virker som en stor lønforhøjelse set i forhold til at Landgildeafgiften for hele øen var på 284 rigsdaler. Men med disse 46 rigsdaler kan det tænkes, at han skulle afholde omkostninger i forbindelse med skolen.
- *Der skulle føres revision med kirkernes regnskabsbøger.* Der var en regnskabsbog for hvert af de tre sogne på øen. *Derforuden skulle prokuratoren modtage en kopi af sidste års regnskab.* Disse regnskabskopier findes i dag på Landsarkivet i Viborg og på Læsø lokalarkiv i kopi.
- *Dette år skulle prokuratoren også føre tilsyn med det reparationsarbejde der var foregået i Byrum kirke.* Kort og godt, se om det var gjort ordentligt i forhold til de aftaler, der forelå.
- *Han skulle ligeledes føre tilsyn med Vesterø kirke, om den trængte til at blive istandsat.* Der står i dette Pro

*Arresthus.
Stik fra Lars
Hess Bing:
Beskrivelse
over Læsø
1802*

Memoria, at dette ikke forventedes.

- *Skolehusene skulle også efterses, om de var forsvarlige.*
- *Arresthuset skulle på samme måde som skolerne efterses. Var indretningen og beskaffenheden i orden.*
- *Landforvalteren skulle modtage regnskabet retur for perioden fra 1. maj 1774 til 1. maj 1775. I godkendt stand.* Dette var blevet revideret siden sidste besøg på øen.
- *Landforvalteren skulle aflevere Landgilderegnskabet fra 1. maj 1775 til 1. maj 1776, som han så vil modtage retur det følgende år, efter endt revision.*
- *Landforvalteren skulle ligeledes modtage et regnskab retur for den 1/5 part af strandingerne for perioden 29. juli 1774 til 20. juli 1775.*
- *Modsat skulle Landforvalteren aflevere regnskab for strandingerne for perioden 20. juli 1775 til samme dato 1776.* Her står der en kommentar om, at *Prokuratoren mangler regnskab for tre strandinger, som ikke ses af regnskabet,* og citeret fra dokumentet: *"hvorom ej haves fra Ham nogen tilforladelig Efterretning"*
- *Skifteprotokollen skulle også efterses.* Det skyldes bl.a. at der ved hvert skifte skulle betales afgifter, som skulle tilgå Domkapitlet. *Formyndernes tilstand skulle også kontrolleres.* Det skyldes hensynet til Arvingerne. På samme måde som med regnska-

*Vesterø Sdr. kirke med
udvendig trappe.
Foto: Læsø Museum*

berne skulle *Landforvalteren også aflevere en kopi af skifterne, dog kun i ekstrakt.*

- *Der var dette år tilfaldet en ekstraskat, som også skulle kontrolleres.*
- *Blokpengene skulle eftertælles.* Disse var bl.a. indtægter fra frivillige bidrag til kirken. Pengene brugtes til de fattige og deres børns skolegang. Sognepræsten var den ansvarlige for dette regnskab.
- *Sognepræstens regnskab skulle også revideres. Her skulle der også afleveres kopier af regnskaberne.*
- *Prokuratoren skulle også erindre præsten om, at der hvert år skulle indsendes mandtal over de personer på øen, som skulle betale ekstraskat.*
- *Undersøge hvor meget af de sandfugne jorder der var optaget til beboelse, og hvor mange personer der boede derpå.* Det er interessant i denne sammenhæng, at man senere i Læsøs skøde og panteprotokoller kan se, hvem der har bosat sig i de områder. Det ses ved at der ikke kan fremvises adkomster, eller skøder på de pågældende områder. Men det ses også at der var givet tilladelse dertil fra Landforvalteren.
- *Modtage godtgørelsen for procentskatten af Landets Hartkorn for de måneder og terminer fra nytår 1775 til nytår 1776.*

Dette Pro Memoria er underskrevet: *Wiborg den 11te Junii 1776, Worsøe, Jessen.*

Det var et omfattende eftersyn, som øens øvrighed var underlagt. Men trods det er der gennem tiderne flere eksempler på, at landforvalteren har oparbejdet en gæld til Domkapitlet pga. uorden i regnskaberne. Bl.a. den navnkundige landforvalter Berendt Fallenkamp som var i embedet fra 1691 til 1719; hans enke måtte lide den tort, at der ved skiftet efter ham var en stor gæld til Domkapitlet.

Disse eftersyn af øens øvrighed, samt de uregelmæssigheder som ind imellem var en udløber deraf, må have skabt nogen skadefryd blandt almuen. Det er meget tænkeligt, at der rundt omkring på øen i de små lavloftede stuer er udvekslet nogle bemærkninger om de forestående besøg af øvrigheden fra Viborg. ”Har I set som de store vimser rundt?” ”Ja, jeg så at Landfogdens karl var ved at gøre den fine vogn klar” – ”Tror I at Landforvalteren og Præsten har orden i deres regnskaber, for jeg har hørt.....” o.s.v.

På samme måde, når den gejstlige person var rejst, kan man forestille sig, at degn, præst, kapellan og landforvalter stod på kysten og så at prokuratoren afsejlede og forsvandt i det fjerne, med vished om, at nu ville der gå et helt år før han kom igen.

Det var atter normale tilstande på øen.

Fattigblokken i Byrum Kirke. Foto: Læsø Museum

Guder og helter på Læsø

Fra en fjern fortid kommer beretninger om mangt som en gang hendte på Læsø. Det har med gamle myter og sagn å gjøre. Nedenfor følger noen glimt fra disse hendelsene. Vi kaller dem fortellinger fra ”Ægirs bord”. De er fortalt tidlig i desember i det Herrens år 2009 og omhandler minneverdige øyeblikk av en glemte arv.

I. Gudevennen Ægir

En mann het Ægir, og han kom fra Læsø. Han kunne mye trolldom. En gang, fortelles det, reiste han til Åsgård. Æsene [aserne] (det vil si gudene) visste at han kom og tok godt imot ham. Om kvelden da det skulle være drikkelag, lot Odin bære inn i hallen sverd som var så blanke at det lyste av dem, og det var ikke annet lys så lenge folk satt ved drikkebordet. Æsene kom til gildet, og de tolv æsene som pleide å være dommere, satte seg i høysetet. De het Tor, Njord, Frøy [Frej], Ty [Tyr], Heimdall, Brage, Vidar, Våle, Ull, Høne, Forsete, Loke. Åsynjene kom også, det var Frigg, Frøya, Gevjon [Gefion], Idun, Sigyn, Fulla og Nanna. Ægir syntes det var gildt [festligt] hvor han enn vendte seg. Alle veggene var dekket av fine skjold. Det var sterkt mjød der også, og det ble drukket godt. Nærmest

Ægir satt Brage, og de drakk og talte sammen. Brage fortalte Ægir mange ting som hadde hendt æsene.

Slik innleder Snorre Sturlason *Skáldskaparmál*. Ægir turde være den første (og eneste!) Læsøbo som har oppsøkt gudene i deres hjem i Åsgård. Han ble vel traktert. Under drikkelaget beretter Brage for Ægir om gudene og maktene. På Ægirs spørsmål om ”hvor den er kommet fra, denne idretten dere kaller skaldskap?” åpenbarer Brage for ham hvorledes dikterspråket ble til, hvorledes det er formulert, og i hva dets kunst består. Han gir også eksempler på skalde-språkets ytringsformer i synonymmer, de såkalte *heiti* og *kjenninger*.

Man kan spørre hvorfor Snorre lar en person fra Læsø opptre som en av de to samtalepartnerne i *Skáldskaparmál*. Ægir selv er ganske anonym: Det eneste vi får høre, er at han er et menneske, kommer fra Læsø, og at han er trollkyndig. Dessuten hører vi om et gjestebud han etter besøket i gudeheimen steller i stand for gudene på Læsø. Hvem var Ægir, og hvorfor opptre han som gudenes samtalepartner og venn?

Ægir og Læsø i den norrøne mytologi

Før vi kan besvare spørsmålet, må vi gå lenger tilbake

i mytologien og begynne med begynnelsen. Hvilken plass hadde Læsø i de norrøne gudeforestillingene? La oss først kaste et blikk på det norrøne verdensbildet.

Kartet er blitt tegnet mange ganger. Men starter vi med Snorres *Edda*, finner vi at jorden er delt i tre: Øverst, nærmest himmelen, har æsene bygget gudenheimen med borgen Åsgård. I borgen finner man de enkelte gudenes boliger, hvorav de døde krigernes Valhall er den mest fornemme. Verdenstreet Yggdrasil, gudenes hellige symbol, troner i midten. Det forbinder himmel, jord og underverdenen. På jorden finnes to riker. Til menneskene hadde æsene bygget den avskjermede borgen Midgård (navnet betyr ”inngjerdingen” eller ”borgen i midten”, det vil si midt på jorden). Utenfor Midgård ligger Utgård (det vil si inngjerdingen eller borgen som ligger utenfor midten). Utgård er skilt fra Midgård med et høyt gjerde. Det er et villt og øde fjelland, hvor det kaotiske hersker. Utgård er bebodd av troll, kjemper, jetter og jotner [jætter] (entall: jotun). De er de eldste skapningene i verden (opprinnelig stammet æsene fra jotnene). Deres rike kalles også Jotunheimen (eller Jotunheimene, det vil si jotnenes eller jotunenes boliger). Rundt jorden strekker verdenshavet seg, hvor et kjempemessig uhyre, Midgårdormen (”verdensslangen”), hersker. Under jorden ligger underverdenen. Den er bebodd av dvergene. Her finner vi også dødsriket Hel. Snorre tolker altså ”kartet” i tre plan: himmelen for gudene og de døde krigerne, jorden for menneskene og trollene eller kjempene, underverdenen for alle de andre.

I andre fortellinger befinner verden seg på ett plan slik [således] at jorden er ensbetydende med både gudenes, menneskenes og jotnenes oppholdssted. Her er Åsgård ikke plassert over jorden, men er gudenes bolig i Midgård, hvor den utgjør en borg midt i verden.

Da Læsø har å gjøre med Jotunheimen, kan det være på sin plass å gi en nærmere beskrivelse av denne

delen av verden. ”Jotunheimen” er likesom uttrykket ”jotun” tvetydig. Dels refererer det til et fysisk geografisk landområde lengst nord i Skandinavia. Det dreier seg sannsynligvis om Finnmark (enkelte steder også definert som området rundt Kvitsjøen). Med uttrykket ”jotun” menes i dette tilfellet samer. Jotunheimen er geografisk avgrenset fra andre landområder som Risaland, Bjarmeland, Kvenland, Jotland, Ymisland, Hålogaland, Alvheim, Finland, Russland, etc. Men Jotunheimen er også en imaginær verden, bebodd av eddadiktningens troll og jotner. Det lå enten øst eller nord for Midgård. (I *Edda* nevner Snorre Jotunheimen tretten ganger, og bare i ett tilfelle sies det å ligge i øst.) I skaldediktningen blir disse to betydningene av Jotunheimen blandet sammen. I det videre skal vi se at opprinnelsen til navnet Læsø nettopp spiller på denne sammenblandingen av en geografisk og imaginær verden.

I sagnverdenen er Læsø plassert et sted ut mot havet, i overgangen mellom Midgård og Jotunheimen, men likevel i Midgård. Dette kan vi slutte oss til fordi vi i eddadiktene hører at det først og fremst er halvt mennesker og halvt jotner eller kjemper som bor på øen. Ægir er selv opprinnelig en jotne, som har utvandret fra Jotunheimen. I eddadiktet ”Hårbardskvadet”, som er en samtale mellom Odin og Tor, forteller Tor om et besøk på Læsø, hvor han fordriver tiden med å banke trollkvinner: De var halvt mennesker, halvt kjemper, og var så sterke i trolldom at de var en sann plage for alle:

Tor:

Berserkeres kjerringer [kællinger]
banket jeg på Læsø,
de gjorde folk ville,
var verre enn alle.

Hårbard:

Det var dårlig gjort, Tor,
at du dengte [tævede] kvinnfolk.

Tor:

Hunnvarger [hunulve] var de,
visst ikke kvinner,
knuste båten min
som best jeg hadde satt den opp,
truet meg med jernstang
og jaget Tjalve (det vil si Tors tjener. V. 37 39).

Ægir hadde mange navn. Han kalles både for Ægir, Æge, Øye (Øge), Gyme (Gymer, Gymir), Gylve, Hle (Le eller Hlér [Ler]) og annet. (Saxo nevner for eksempel en viss Lerus, som sannsynligvis er en latinisering av Hlér.) *Hlér* er et gammelt navn for "hav". *Ægir* er et annet navn for havet. Etymologisk er det beslektet med det gotiske ordet *ahwa* og det norrøne *á* ("å", "elv"). Likeledes står det i forbindelse med det latinske ordet *aqua* ("vann"). Floden Ejderen (tysk *Eider*, oldnordisk *Egða*, latin *Egdor* eller kort og godt *Egidoræ fluminis*), som i middelalderen utgjorde grensen mellom Danmark og Tyskland, het på norrønt *Ægisdyrr* ("Ægirs dør", det vil si "døren til havet"). Direkte gjengitt betød Hlér eller Ægir altså hav- eller *vannmannen*.

Det norrøne navnet på Læsø var Hlésey. Mytologisk er ordet forbundet med navnet Hlér, idet Hlésey er utlagt å bety Hlérs ø (Ægirs ø). Likevel er den etymologiske opprinnelsen til navnet usikker: Hlésey kan være avledet av Hlér, men behøver ikke nødvendigvis å ha noe å gjøre med sistnevnte, da det kan være et selvstendig navn med assosiasjon til "hav". På grunn av likheten mellom de to ordene har skaldediktningen plassert Hlér (Ægir) på Hlésey (Læsø). En tilsvarende

Ægir. Ukendt kunstner 1901

etymologi finner man i stedsnavnet Hleire (Lejre), det sagnospundne hovedsetet for de første danske kongene. Opprinnelsen er sannsynligvis den samme, nemlig forbindelsen med ordet "vann", men det kan også tenkes en forbindelse til havmannen Ægir, slik at Læsø og Hleire er beslektet både etymologisk og mytologisk.

"Ægir" ble oppfattet delvis som et substantiv for havet i sin alminnelighet, delvis som en personifisering av havet i form av en naturguddom. (En moderne tolkning vil likevel [hævder dog] at personnavnet Ægir og *ægir/ægi* som substantiv for havet opprinnelig var to forskjellige ord.) *Havguden* Ægir ble sagt å nedstamme fra jotnen Fornjót, som personifiserte den opprinnelige urfrossten. Fornjót hadde tre sønner: Hlér, som rådde for sjøen, Løge ("lue"), som rådde for ilden, og Kåre ("vind") som rådde for vinden. Kåre hadde igjen en sønn som het Jökul ("istapp") eller Froste ("frost"). Frostes sønn het Snjo ("snø") eller Snæ. Snæ hadde fire barn: Torre ("barfrost"), Fonn ("snøfonn" [snedrive]), Driva ("snødrev" [snefog]) og Mjoll ("fint snøfokk" [fin fygese]). Hlér stammet altså fra et dynasti av naturkrefter, hvor de enkelte

medlemmene ble oppfattet som guddom for hvert sitt element. (Hans bror Kåre kan sies å ha vært opphav til en hel familie av frostkjemper.)

Ifølge mytologien hadde Ægir forlatt Fornjots hjem i Jotunheimen og slått seg ned på Læsø. Fra først av var han ikke æsenes venn. Men en gang han møtte Tor, truet Tor ham med sitt hvasse blikk og tvang ham til å gjøre et gilde for æsene hver vinter i sin hall. Ægir kunne ikke tilgi Tor at han hadde villet befale over ham, og pønsket på hevsn. Han fant på å be Tor hente ham en kjele [kedel] som var så stor at han kunne brygge øl til alle æsene i den. En slik kjele fantes bare hos jotnen Hyme, som bodde ved jordens ytterste rand. Først etter store farer lyktes det Tor å få fatt i kjelen og bringe den til Læsø. (Dette fortelles det om i eddadiktet *Hymiskvida* [”Hymerskvadet”].)

I *Orknøyingasaga* [”Orkneyinga saga”] berettes det innledningsvis om en Fornjot som var konge over Finnland og Kvænland. Han hadde tre sønner; Ler (Ægir, som her opptrer som en historisk sagnperson eller et menneske), Loge og Kåre. Kåre var far til Froste, som var far til Snær den gamle, hans sønn het Torre. Torre hadde to sønner, Nor og Gor. Datteren hans het Goe. En vinter ble Goe bortført. Brødrene ble enige om at de skulle reise ut og lete etter henne, Gor på alle øyer og utskjær, og Nor til lands. Gor utrustet et skip og seilte rundt i Ålandshavet, deretter for han til Danmark. På Læsø, fortelles det, traff han frender som nedstammet fra Ler den gamle (Ægir, som ifølge fortellingen måtte ha utvandret fra Finnland og slått seg ned på Læsø for flere generasjoner siden). Fra Danmark drog han enda lenger, men han fant ikke søsteren igjen før etter at han kom til Norge og hadde møttes med sin bror Nor, som hadde dradd over land på ski fra Finnmark. Brødrene delte alt landet de hadde fart gjennom, mellom seg på denne måten: Gor skulle ha alle øyene og Nor alt fastlandet fra

Jotunheimen i nord til Alvheim i syd. Dette landet ble oppkalt etter Nor slik at det het Noregr (”Nors vei”, det vil si veien Nor drog, altså fra nordøst mot sydvest). Ifølge denne fortellingen har altså navnene Norge og Læsø samme opprinnelse: Begge er eponymer for medlemmer av en finsk kongeslekt.

Ægir-symbolikken i norrøn diktning

Ægir fremstår ikke bare som havgud, men også som gudenes venn og en gjestfri vert, som selv Odin roser. Han var spesielt kyndig i å brygge øl. Derfor ble han kalt Ægir ølbryggeren. I diktet *Völuspá* [”Vølvens spådom”] er det tale om ”Ægirs ølsal”, hvor han pleide å traktere æsene; den var alltid fri for kulde. Salen het Brimir, som betyr ”den skummende”. Myten om havguden må ha fått farge av det vikingene opplevde på havet. Brenningene skummer som øl, slik at det var nærliggende å omskrive Ægir med ”den store ølbryggeren”. (Et sted omtales han også som ”maltets sumps mesterkoker”!) Således blir ”Ægirs øl” ensbetydende med havets bølger. Slike poetiske omskrivninger, også kalt ”kjenninger” (det vil si et uttrykk ”hvorved noe blir kjent”), er karakteristiske for norrøn diktning, hvor de spiller en stilistisk vesensbestemmende rolle. En kjenning kan grovt defineres som en to- eller flerleddet erstatning for et prosa-substantiv, som reflekterer hele begrepsinnholdet i det ordet som skal omskrives. En annen stilistisk uttrykksmåte i norrøn diktning er de såkalte ”heiti” (som betyr ”hva det heiter”), det vil si betegnelser (synonymer) for ord som ofte blir referert til, som ”mann”, ”kvinne”, ”skip”, ”sverd”, ”hest”, etc., og som dermed har en fastlagt betydning, eller også bruken av egennavn i en rent generell betydning (for eksempel betød *Odin* ”krig”, *Tor* ”styrke” og *Ægir* ”sjø”). De opptrer i store mengder og utgjør for skalden et sant forråd av poetiske ”huske-

rim". Ægir-myten har gitt opphav til flere kjenninger og heiti: Foruten "Ægirs øl" har man "Ægirs hest" for "skip" og "Ægirs lys" eller "Ægirs ild" istedenfor "gull" (gull kunne også bli betegnet som "bølge-lys", "bølge-ild" eller "bølge-skin"). Et eksempel på en Ægir-heiti er "lyse-gull" ("lysende gull") som synonym for havets morild. Lyse-gull er forøvrig det samme som "Ægirs ild". Havguden holder jo til i havet, og der behøves det ikke annet lys enn morilden, noe gudene selv fikk syn for: Da de besøkte Ægir, lot Ægir bære inn i hallen lyse-gull. Det skinte og lyste likesom ild, slik at det ikke var behov for annet lys. Derfor kalte de siden gull for "Ægirs ild".

Ægir er naturligvis knyttet sammen med havets farer (ettersom han utgjør personifiseringen av havet). Dette aspektet kommer selvsagt også til uttrykk i diktningen. I diktet *Sonatorrek* ("Sønnetabet") som Egil Skallagrimsson kvad da han hadde mistet sin sønn på sjøen, tok han (i kjenningers og heitis form) et oppgjør med Ægir, "som har tatt en streng av ham selv". Men han er maktesløs mot "ølsmeden, stormens edsbror, ølkokeren" og også mot "Ægirs døtre" (det vil si bølgene). I denne sammenheng betegner "Ægirs benker" dødsriket og "Ægirs drikkelag" drukningsdøden.

Ikke desto mindre er det hans hustru Rán (Rán, som likesom navnet Ægir betyr "hav") som søker å gjøre menneskene ondt. Med sitt nett samler hun opp de druknede og fører dem til sitt eget dødsrike i havets dyp (de druknede kommer altså hverken til Hel eller Valhall). Ægir og Rán har ni døtre. De har alle navn som er ord for bølger (det vil si de er oppkalt etter bølgenes forskjellige egenskaper og natur, derfor blir bølgene også omtalt som "Råns døtre"): Himinglæva ("som speiler himmelen"), Dúva ("den duvende"), Blódughadda ("som har blodig hår"), Hevring ("den løftende"), Unn ("bølge"), Hrönn ("bølge"), Bylgja

("stor bølge"), Kára ("kraftig bølge") og Kólga ("den kullsorte"). (Enkelte ganger omtales den åttende og siste datteren som Dröfn ["Bølge"] istedenfor Kólga.) Snorre gir forøvrig mange andre navn: Ethvert synonym for "bølge" kunne bli brukt i poetisk sammenheng som et navn for en av Ægirs døtre, og da slike synonymer nærmest var uendelige, fikk Ægir et uendelig antall døtre.

Jotunkvinnen Rán afbilledet på et beslag fra Askeby i Östergötland, Sverige. Fra "Norrøn Religion" – myter, riter, samfunn af Gro Steinsland

Likesom tilfellet var med navnet Ægir, er også Rán og hennes døtre opphav til mange kjenninger. For eksempel blir gull også kalt Råns og Ægirsdøtrenes "ild eller lys eller skinn", noe som igjen forårsaker at gull blir omtalt som "havets ild". Likeledes går navnene på døtrene igjen i mange skaldevers, hvor de som benevnelser på ulike typer bølger fungerer som maleriske og poetiske heiti. I diktet om Helge Hundingsbane tegnes for eksempel bildet av en strid sjø med farger fra Ægir-myten: Kólgas søstre, heter det, slår mot skips-

siden, men valkyrien Sigrun vrir havhestene (heiti for ”skip”) ut av Råns hender. I et annet heltekvad blir en gyger (det vil si en jotunkvinne eller et kvinnelig troll) skjelt ut fordi hun ligger i fjordmunningen og vil gi kongens menn til Rån. Og i et dikt av en islandsk skald fra det 11. århundre nevnes en stormnatt hvor kraftige vinder fra fjellene ”river og sliter i stykker Ægirs døtre”.

Gjestebudet og Balders død

Under besøket i Åsgård bad Ægir Odin og alle æsene til gjilde på Lesøy tre måneder senere. De som ble med på ferden, forteller Snorre i *Edda*, ”var først Odin og Njord, Frøy, Ty, Brage, Vidar og Loke, og så åsynjene Frigg, Frøya, Gevjon, Skade, Idun, Siv. Men Tor var ikke med, han hadde fart av sted i Austerveg for å drepe troll”. Gjestebudet var likeså gildt som i Åsgård: ”Da gudene hadde satt seg, lot Ægir bære inn på gulvet i hallen lyse-gull, det skinte og lyste i hallen likesom ild, og ved hans gjilde brukte de det istedenfor lys, slik som de brukte sverdene istedenfor ild i Valhall.” Ved gildet kom alt av seg selv, både mat og mjød og all redskap som trengtes til gjestebudet. Så stor var Ægirs makt og trolldom. Men ved gjestebudet kom Loke i trette med gudene og drepte en av Ægirs treller.

I Snorres *Edda* slutter historien her. Derimot blir det berettet mer utførlig om episoden i diktet *Lokasenna* (”Loketrætten”), som også kalles *Ægisdrekka* (”Ægirs gjestebud” eller ”drikkelag”). Forut for gjestebudet går en dramatisk episode i æsenes historie. Det dreier seg om guden Balders død. *Lokasenna* utspiller seg mot denne tragiske bakgrunnen og danner en naturlig overgang til de andre æsenes undergang i Ragnarokk.

Balder var sønn av Odin. Om ham, heter det hos Snorre, var det bare godt å si. Han var den beste, og

alle priste ham: ”Han er så vakker å se på og så lys at det skinner av ham; det er en blomst som er så hvit at den blir lignet med øynehårene til Balder (balderbrå), og den er den hviteste av alle blomster, og så kan du skjønne hvor vakker han er, både hårfargen og legetet er slik. Han er den klokeste og mest veltalende mann, og den mest godgjørende også.” Balder begynte å drømme store og farlige drømmer om livet sitt. Da de andre æsene hørte det, rådslo de med hverandre og bestemte seg for å be alle ting om grid [tilsagn om fred og personlig sikkerhet] for Balder mot alle slags farer. Frigg tok alle ting i ed, slik at ”ild og vann, jern og all slags malm, stenene, jorden, trærne, sykdommene, dyrene, fuglene, giften og ormene – alt skulle skåne Balder.” Da dette var gjort, moret æsene og Balder seg med at han stod frem på tinget, og alle forsøkte å ramme ham ved å kaste noe på ham, skyte eller hugge etter ham. Men hva de enn gjorde, skadet det ikke Balder, og dette syntes alle æsene var svært festlig.

Imens fikk Loke, som ikke likte at ingen kunne skade Balder, ideen om å skape seg om til en kvinne slik at han kunne gå til kvinnenens sal for å spørre Frigg om det var slik [forholdt sig sådan] at *alle ting* hadde gitt sin ed på å skåne Balder. Da svarte Frigg: ”Det vokser en vekst vest for Valhall, misteltein kalles den. Jeg syntes den var for ung å ta i ed.” Straks hentet Loke mistelteinen. På tinget stod det også en blind og våpenløs mann som het Hod. Loke overtalte Hod til å skyte på Balder hvis bare Loke hjalp til: ”Du får da gjøre ære på Balder, du som de andre. Jeg skal vise deg hvor han står, skyt nå på ham med denne kjeppen her. Hod tok mistelteinen og skjøt, og Balder falt død til jorden.” Dette var den verste ulykken som hadde hendt gudene og menneskene. Æsene stod tafatte og sorgtungne [måbende og sorgtyngede] og så på Balder; de så på hverandre, men kunne ikke si noe for bare gråt: Så sterk var sorgen de følte. Men ham som

hadde øvet udåden, kunne de ikke røre, ”for stedet de stod på, var så hellig at ingen kunne hevne”.

Noen tid etter var æsene ute og jaktet. De hadde fullt opp av jaktutbytte, men ikke det nødvendige ølet til det i den anledningen foreskrevne gildet. Da fikk de vite at Ægir hadde mange bryggerkjeler: Han måtte altså kunne skaffe dem drikke. Tor ble sendt for å si at han skulle anrette et gilde for gudene. Dette syntes Ægir ikke videre godt om, men gav ikke noe bestemt avslag. Likevel bød han gudene å skaffe til veie en kjele som var *stor* nok. Etter mange eventyr fikk Tor fatt på kjelen, som det ovenfor er fortalt. Slik kom Ægirs gjestebud i stand.

Nå satt de alle benket i hallen, guder, gudinner og alver [alfer]. Det var en prektig gildebordshall: Istedet for riktig lys av ild ble det brukt lyse-gull, og ølet bar

seg selv omkring til gjestene. Det var et meget fredhelligt sted. Gjестene talte i høye toner om hvor flinke Ægirs tjenestefolk var. Det kunne ikke Loke tåle, og han begynte å yppe seg [yppe kiv]. Det hele endte med at han slo en av tjenerne i hjel. Da skramlede æsene med sine skjold og skrek opp mot Loke; han ble jaget bort og ut i skogen, men selv fortsatte de med å drikke.

Det varte ikke lenge før Loke var på døren og ville inn. Han trengte seg med makt forbi dørvakten. Da de som var til stede, så hvem som kom, tiet de alle. Loke tvang Odin til å skjenke ham, og Vidar, Odins sønn, måtte overlate Loke sitt sete. Deretter griper Loke ordet, idet han hilser æser og åsynjer og drikker dem til, bare ikke Brage, gudenes talsmann:

Hill dere [jer] æser,
hill dere åsynjer
og hver grunnhellig gud!
Men likevel ikke den åsen
som innerst sitter,
Brage, benket trygt!

Brages påfølgende forsøk med å bevare freden med løfte om gode gaver, sverd, hest og ring, besvarer Loke med grovheter. Som stukket av en veps farer han i været: ”Du er snau for [ejer knapt nok] slike kostbarheter. Av alle guder er ingen så fattig og feig som du!”

Dermed er ordstriden i full gang. Loke griper anledningen til å håne og skjelle ut hver av de tilstedeværende gudene med bitende ironi. I sine nidvers blander han likesom en orm mjøden med gift. Etter tur svines gudene til: Brage, Odin, Idun, Gevjon, Frigg, Njord, Ty, Frøy, Heimdall, Skade, Siv, Tor og til sist verten Ægir.

Førstemann som står for hugg, er Brage. Som svar

Ægirs hal. Af Lorenz Frølich i Den ældre Eddas gudesange II

på Lokes tiltale, utfordrer han ham: ”Var vi ikke på fredlyst grunn, skulle du få bøte med hodet ditt!” – ”Brage benkepryd er modig når han sitter,” roper Loke. ”Kom med ut om du tør!” Da vender Idun, Brages hustru seg til ektefellen: ”Jeg ber deg Brage, tenk på barna!” La deg ikke lokke til udåd her i Ægirs hall.”

Nå tar Loke fatt på Idun: ”Ti stille, du manngale tøs! Du som la dine hvite armer rundt halsen på din brors banemann.” En annen av gudinnene prøver å få slutt på munnhuggeriet, men også henne biter Loke av ved å minne henne om en kjæreste hun hadde hatt i dølgsmål.

Endelig vil Odin vise Loke til rette. Men den munndjerve Loke svarer: ”Titt og ofte gav du uslinger seier, du urettferdige bør helst tie!” – ”Da vil jeg minne deg om at du var kvinnfolk og melkeku,” spotter Odin. ”Åtte vintre satt du under jorden og hadde unger.” Loke blir ikke svar skyldig: ”Du drev med seiding [syslede med sejd, altså magi] på trollkjerringvis. Det kaller jeg kvinnfolkferd!”

Frigg vil ikke høre på dette. ”La det gamle være glemt,” utbryter hun. ”Det fører ikke til noe å ripe opp i det.” Men Loke gir seg ikke: ”Du burde heller holde munn,” roper han. ”Du lot Ve og Vile (Odins brødre) komme deg litt for nær!” – ”Hadde jeg enda hatt Balder til å tale for meg,” sier Frigg, ”da hadde du fått svar av sverdet hans.” – ”Om du vil vite det, Frigg,” svarer Loke, ”så er det meg du kan takke for at du aldri mer får se Balder ride til gårds!” Så er katten sluppet ut av sekken: Loke har tilstått at han er skyld i Balders død.

Merkelig nok vekker ikke denne opplysningen den store bestyrrelsen. Tvert imot fortsetter ordvekslingen mellom Loke og de andre gudene i samme grovkornede tonelag. Mennene hånes for deres umandighet og kvinnene for deres liderlighet. Frøya omtaler han som en trollkjerring, ”full av falske råd; du vet de fant

deg hos bror din, de blide gudene, da slapp du en fjert, Frøya.” Om Njord forlyder det at jetten Hyme har brukt ham til migetrau [pissekumme], han ”pisset flabben din full”. Heimdall kaller han enfoldig, ”i tiders gry fikk du så usselt liv. Stiv i ryggen skal du alltid stå, våke og holde vakt for gudene!” Til Skade forteller han at han var hovedmannen til hennes far Tjatses drap. Henvendt til Ty sier Loke ”at din kone ble mor med meg, aldri fikk du for uretten mot deg en eneste skilling, usling!” Og selv den ellers så trofaste Siv, Tors kone, har ligget med Loke, påstår Loke, som idet han hånlig skjeller åsynjene ut for løsaktighet, frekt roser seg av å ha forført den ene åsynen etter den annen.

Da drønner det i hallen og fjellene skjelver. Det er Tor som kommer. Nå står han i hallen og truer fnyssende av vrede Loke med hammeren. Men han får også sitt å høre: ”Pral ikke med dine bedrifter hos jættenene, du storkjempe. Da du gjemte deg i votten til Skryme [jætten Skrymers vante], var du ikke meget til kjempe. Og remmen om matposen fikk du ikke opp. Stakkar, da sultet du nesten i hjel!” – ”Tier du ikke nå din kjerring, skal Mjølner, på stedet sende deg til Hel nedenfor gravplassen!” roper Tor. Loke svarer: ”Nå har jeg sagt hva jeg ville. For deg alene går jeg ut herfra, for *det* vet jeg, *du* slår!” Deretter henvender han seg til Ægir, som han ønsker alt ondt, og at han aldri mer skal foranstalte et gilde:

Øl brygget du, Æge,
men aldri mer
skal du gjøre et gilde;
alt det du her
eier av gods,
skal flammer oppsluke
og svi din bak.

Så går Loke.

Lokes straff

I et kort postskriptum forteller *Lokasenna* hvorledes gudene fanget Loke og straffet ham. Denne myten er fortalt mer utførlig i Snorres *Edda*. Her berettes det at Loke gjemte seg på fjellet, hvor han laget seg et hus med fire dører, slik at han fra huset kunne se i alle retningene. Om dagen forvandlet han seg ofte til en laks og skjulte seg i en foss. Stadig grunnet han på hva æsene kunne finne på for å fange ham. Som han satt i sitt hus, foran ildstedet, tok han noe lintråd og knyttet det i masker, likesom man siden har gjort for å lage fiskenett. Med ett oppdaget han at æsene ikke var langt borte. I hast kastet Loke nettet på ilden og hoppet i elven. Da æsene kom til hytten, fant de den tom, men på ildstedet så de i asken mønsteret av Lokes nett. En av æsene skjønnte at dette måtte være et redskap til å fange fisk med, og det fortalte han de andre. De laget seg så et nett på den måten som de av asken kunne se Loke hadde gjort.

Da nettet var ferdig, gikk æsene ned til elven og kastet det ut. Tor holdt i den ene enden og de andre æsene i den annen, og slik spente de nettet ut mellom seg og drog det nedover elven. Men Loke svømte foran nettet og klemte seg inn mellom to stener. Æsene trakk nettet over og forbi ham, men merket at det var noe levende der. Så gikk de opp igjen og kastet ut nettet på nytt, men denne gangen med noe tungt festet til nettet slik at intet skulle unnsnippe under det. Loke svømte igjen foran nettet, men da han så at det var kort vei igjen til havet, sprang han opp over nettet og svømte tilbake mot fossen. Æsene prøvde på nytt forfra, men denne gangen delte de seg i to grupper, mens Tor vadet midt mellom dem. Da Loke for annen gang så hvor det bar hen, sprang han så raskt han kunne over nettet for å komme opp igjen i elven.

Tor grep etter ham og fikk fatt omkring ham. Men laksen gled i hånden, så den først fikk tak ved

Loke og Thor. Af Lorenz Frølich i Den ældre Eddas gudesange II

halefinnen. Og derfor er laksen nå så smal bakentil.

Nå var Loke fanget som en fredløs. Han ble bragt til en hule. Der tok æsene tre flate stener og stilte dem på kant og hugget et hull gjennom hver av dem. Så ble Lokes to sønner fanget, Nare og Narve. Æsene forvandlet Narve til en ulv, og han sønderrev sin bror Nare. Æsene tok ut hans tarmer og bandt Loke med dem over de tre stenene: Den ene stod under hans skulder, den annen under hoftene, den tredje under knehasene, og båndene ble til jern.

Skade tok en giftslange og hengte den opp over ham, slik at giften dryppet fra slangen ned i ansiktet på ham. Men Sigyn, hans kone, står hos ham og holder et fat under giftdråpene. Hver gang fatet er fullt, går hun og heller giften ut, og imens drypper det fra ormen og ned i hans ansikt. Da rykker han slik til at hele jorden ryster, og det er det som kalles jordskjelv. Der skal han ligge bundet til Ragnarokk.

Gudenes avmakt

De mange respektløst beskrevne gudeskandalene i diktet har fått flere spesialister til å anta at det er skrevet på et forholdsvis sent tidspunkt (omkring år

1000), og at det er diktet i en brytningstid da den gamle religionen var i oppløsning. Det groteske og satiriske trekket i diktet synes å tyde på at kvadet kan ha vært et skjemtedikt. Imidlertid gjenspeiler den beske satiren i Lokes respektløse utskjelling av gudene ikke hele innholdet og slett ikke Lokes påfølgende henrettelse. Her er elementer som tyder på en annen og dypere betydning.

Det gjennomgående temaet er gudenes narraktighet. Man møter ikke gudene i deres prakt og glans, men tvert imot i deres avkledning. I diktet blir gudene ikke bare utfordret, men likefrem gjort narr av. Likevel fremstår de snarere som tragi-komiske figurer enn komiske, ettersom diktet også har et element av tragedie i seg. Kontrasten til fremstillingen i *Skáldskaparmál* er slående: Mens gudene i sistnevnte fortelling skildres i sin makt og velde, som blir åpenbart Ægir, fremstår gudene i *Lokasenna* i sin avmakt og svakhet: Selv om de besvarer Lokes nidord, makter de ikke å rense seg for beskyldningene, og leseren får inntrykk av at de ikke makter det fordi Loke forteller sannheten. Hvis dette er tilfellet, forsvinner betydningen av det satiriske og komiske til fordel for et annet og større problem: diktets plass i en bredere kosmisk og etisk sammenheng.

Det har vært vanlig å betrakte diktet på bakgrunn av det 10. århundres religiøse forfall, sedelige oppløsning og forvirring. En kommentator skriver at det er en beskrivelse av denne forvortenheten diktets forfatter har ønsket å gi. Han har med hele sin sjels energi og med all sin brennende indignasjon villet skildre sin tids sletthet, irreligiøsitet og gudsbespottelse, og hvorledes forfallet var i ferd med å nedbryte den gode gamle troen og moralen. Men han uttaler også håp om at tidens vantro tross alt vil vike for den gamle troens sannhet, ifølge hvilken gudene ganske visst skal gå under, men hvor undergangen skal føre til en ny

og aldri forstyrret evig gullalder. Hvis denne tolkningen er riktig, bunner diktet dypt i den gamle, levende åsatroen [asetro]. Mot denne hypotesen har man hevdet at det er et merkelig forsvar for gudene å skjelle dem ut og blottlegge deres brøde hvis man da ikke antar at beskyldningene er usanne eller bare halvsannheter. Men i så fall blir også diktets ironi uforståelig. En annen tolkning ser diktet som et satirisk oppgjør med åsatroen for å latterliggjøre den og for å rydde veien for den nye og eneste sanne religionen, kristendommen, som på denne tiden begynte å gjøre seg gjeldende. I så fall må diktet være skrevet av en nyomvendt hedning, eller i alle fall av en som hadde nøyte kjennskap til de mange mytene eller mytedelene som diktet oppviser, og som vi ikke kjenner noe til, ja, som må anees for glemt lenge før Snorre skrev sin versjon av diktet i *Edda*. Mot denne forståelsen kan man innvende at det er gudene som tross alt får siste ordet, idet de hevner seg på Loke. At de er avkledd, betyr ikke at de er avsatt.

I motsetning til disse teoriene vil vi fremsette en hypotese som tar sitt utgangspunkt i diktets tragisk-dramatiske elementer, knyttet til tematikken rundt avmakten. Denne gjenspeiler seg i flere dimensjoner: På et første plan erfarer vi gudenes tilkortkomme ved at de likesom menneskene er underlagt den usynlige skjebnen – illustrert ved Ragnaroks uunngåelige komme. Men også på et annet plan spiller avmakten inn, nemlig i de beretningene hvor det lille overvinner det store og det svakest værende det sterkst værende: Et eksempel på dette er Balders død, hvor mistelteinen, den minste og mest unnselige planten volder en lysende guds død.

Lokasenna

I *Lokasenna* møter vi den samme tanken i en annen

form. Her kommer gudenes avmakt til syne som avmakt overfor sannheten. Gudene kan ikke forsvare seg fordi de vet Loke har rett. Å forsvare seg ville være å lyve. Det alvorlige i å gjøre dette blir i diktet understreket av at de var på ”et meget fredhellig sted”, hvor å lyve ville være det samme som å innføre kaos i den kosmiske orden. Gudene er altså underlagt et kosmisk-etisk prinsipp, eller rettere sagt: I kampen mellom det gode og onde, sannhet og løgn, orden og uorden er selv gudene bundet. Det tragiske i deres bundethet ligger i at i konflikten mellom kosmos og kaos kommer deres guddommelighet og makt til kort: Det er noe som er større enn selv det største, og det er sannheten. Ironien i diktet fremkommer ved at det er Loke, som normalt representerer de kaotiske eller oppløsende kreftene i verden, som her fremstår som sannhetens budbringer.

I hva består Lokes forbrytelse? Man legger merke til at åpenbaringen av sannheten om Balders død ikke vekker den store bevegelse. Det er altså ikke en enkelt sannhet som her står på spill, men sannheten om alle enkeltsannhetene, eller kort og godt kravet om sannhet i sin alminnelighet. Dette er også årsaken til Lokes straffedom: Han blir ikke straffet på grunn av Balders død, heller ikke på grunn av sin frimodighet eller løsmunnethet. Hans forbrytelse består i at han røver sannheten fra gudene. Ut over å fremholde for gudene deres avmakt fremstår han som den som sier sannheten, og dermed som den som har inntatt gudenes plass i kampen mellom det gode og det onde. Her ligger diktets mytologiske betydning: Det forestiller ikke en religiøs, men en mytisk-etisk avsettelse. Hermed forstår man også æsenes villskap i jakten på og avstraffelsen av Loke: Det dreier seg ikke bare om hevn for en forulempelse, men om opprettholdelsen av en i gudenes øyne gitt [givet] verdensorden.

Hvilken seier for Loke! Først har han nærmest

fysisk ydmyket gudene gjennom mistelteinen, og nå fullender han verket åndelig og moralsk. For gudene blir dette et dobbelt nederlag: Knappt har de kommet seg over Balders død, nå må de også svelge den bitre sannheten om dem selv, idet Loke river ut av deres hender trollspeilet de har holdt opp for seg selv. I denne forstand er Lokasenna den naturlige oppfølgingen av beretningen om ydmykelsen ved Balders død, hvis tragedie får sin fullendelse i drikkelaget. De to episodene utgjør to sekvenser av én og samme skumringstid.

I diktet fremstår Loke som en Prometheus [der skænkede menneskene ilden ifølge den græske mytologi]. Likesom denne stjeler han fra gudene: Riktignok er det ikke ilden, men et etisk prinsipp han røver. Og han bemektiger seg det for å gi det videre til menneskene: På samme måte som ilden var gudenes ufrivillige gave til menneskene hos grekerne, er det sannheten som blir gitt menneskene i den nordiske myten. Og likesom Prometheus lider Loke en fryktelig skjebne. Hans straff har sin parallell i de pinslene som ble den greske helten til del: Prometheus ble naglet til en klippe. Her hakker Zeus' ørn hver dag hans lever ut og eter den, men i nattens løp vokser leveren ut igjen for neste dag på nytt å bli ørnens bytte.

I gudenes avmystifisering kommer det til uttrykk et dypt humanistisk og etisk ideal. Verden skal ikke bare være hva den er. Den skal også vite *hva* den er. I denne gryende selvbevisstheten våkner verden til seg selv og dermed til sin egen bestemmelse, det vil si til en verdensorden basert på sannhet. I dette splittende spørsmålet består Lokes gave til menneskene: frigjørelsen fra løgn til sannhet. Gjennom denne erkjennelsen befri menneskeheten seg fra knugende underkuelse og overtro og kan gripe skjebnen i egen hånd, likesom den gjorde da den fikk tilbake ilden.

Likevel ender *Lokasenna* negativt. Æsene vinner

over Loke og tar, idet de dreper vitnet til gudenes trollspeil, billedlig talt tilbake sannheten: I Lokes død åpenbarer de sin makt, slik at verdensordenen blir gjenopprettet. Men det er en verdensorden hvor løgnen, det vil si det kaotiske, hersker. Hermed slutter *Lokasenna*.

Lokes straf – den bundne Loke. W. G. Collingwood, 1908

Men samtidig som teppet går ned over de gamle gudenes fortielse og forestillelse, går det opp for siste scene i denne tre-akteren som begynte med Balders død: Ragnarokk, da det gamle (løgnen) skal bli fortært og en ny og sann verden skal oppstå. Således forstått utgjør *Lokasenna* bindeleddet mellom eddadiktningens to store hendelser: Balders død, som gjestebudet etterfølger, og Ragnarokk, som gjestebudet forespeiler. Samtidig innskriver Lokes trette med gudene seg som en nødvendig episode som må til for at verden og dermed Ragnarokk skal få sin bestemmelse: Forløsnin-

gen av sannheten kan først skje i en ny og gjenfødt verden. Det er i dette eskatologiske² perspektivet at Lokasenna får sin egentlige betydning, og som gjør diktet til et av høydepunktene i eddadiktningen.

Og Ægir i alt dette? Han representerer ifølge hypotesen verden både den gamle som ble forblindet (Ægir på besøk i Åsgård) og kuet (Ægir som ble befalt av Tor), og den nye som man aner vil få et nytt håp etter Ragnarokk (Ægirs endelige hevn). I lys av dette kan vi endelig vende tilbake til det innledende spørsmålet om hvem Ægir var. Både i *Skáldskaparmál* og *Lokasenna* fremstilles han som tilhører, som gudene først åpenbarer sin storhet for, og for hvem deres utilstrekkelighet til slutt avsløres. Begge steder er han sannhetsvitne. Dette gir en ny dimensjon til Ægirskikkelsen: Vi har fulgt ham som gudevenn i form av menneske, havkjempe og havgud. Denne meget sammensatte figuren møter vi nå i en ny skikkelse i form av å være inkarnasjonen av verdens gryende oppvåkning til sin egen bestemmelse. I Lokes avskjedsord til Ægir ligger profetien om en lutring gjennom Ragnarokk, hvor alt han eier, skal bli flammens rov, bare ikke han selv, som skal slippe unna med overfladiske sår.

Ennå er vi likevel ikke der. For lenge før Ragnarokk skjedde det mer på Læsø.

II. Gange-Rolv og heltene fra Burgund

Gange-Rolv og Grim Ægir

I sagaen om Gange-Rolv (fra 1300-tallet) møter vi en annen Ægir. Blant mange kjemper og berserker som pleide å samles rundt en kong som het Eirik, og som

var ”sterke som kjemper, harde og onde å ha å gjøre med og kyndige i trolldom”, møter vi en slektning av kongen som het Tord og ble kalt Læsøskalle. Han var en stor og sterk mann. Han ættet fra Læsø og hadde vokst opp der. Hans fosterbror het Grim og ble kalt Ægir. Ingen visste hvilken ætt han stammet fra, eller hva slag han var av, for han var blitt funnet i strandkanten på Læsø av en volve [vølv, spåkvind] som het Groa. Hun var mor til Tord, og slik gikk det til at de vokste opp sammen. Groa lærte Ægir alle mulige slags trollkunster, slik at ingen i Nordlandene var hans make, ”for han var av natur ikke som et annet menneske, og noen tror hans mor må ha vært en havgyger [hav-jættekvinde], for han kunne fare både i sjøen og vannet om han ville. Derfor ble han også kalt Ægir. Han åt rått kjøtt og drakk blod både av menneske og dyr”. Han kunne også skape seg om til forskjellige dyreskikkelser, og han skiftet ham så raskt at det nesten ikke var mulig å se det med øynene. ”Pusten hans var så het at folk kjente den som ild, selv om de var kledd i rustning. Både ild og gift kunne han spy omkring seg, og med det kunne han drepe både menn og hester. Ingen kunne stå seg mot ham. Kong Eirik hadde stor tiltro til ham og til de alle. De sparte seg heller ikke med sine onde verk”.

En gang, forteller sagaen, gikk kong Eirik inn i Gardarike, hvor kong Reggvid styrte. Det kom til slag, og Reggvid ble drept av Grim Ægir. Etter seieren fikk Grim land å rå [herske] over i Gardarike som et eget kongedømme, og riket het Ermland. Sagaen forteller at han styrte hardt, slik at ingen som tjente under ham, var fornøyd. Sammen med Tord Læsøskalle hadde han ofte harde kamper mot folk som kom fra Åleborg i Jotunheim-bygdene, ”og det kunne være mangt å fortelle om alt de hadde for seg, med trolldom og store slag, hvor mange led ondt, men få vant”.

Gange-Rolv het en viking. På sine reiser kom han til gravhaugen for Reggvid [Reggvids gravhøy]. Kongen var blitt hauglagt sittende i en stol med alle sine drepte hærmenn omkring seg. For å hevne seg overtalte han Gange-Rolv til å utfordre Sørkve, en av kong Eiriks hærmenn, som Grim Ægir hadde gjort usårlig med unntak av den ”som bar kong Reggvids hærkleider”, og som Reggvid holdt for å være årsaken til at ”alle kongsmennene her hadde mistet livet”. Gange-Rolv gikk med på å hevne drapet på Reggvid. Reggvid gav Gange-Rolv sine brynjer, turneringsvåpen og sin egen uovervinnelige hest. Med hjelp av Torgny jarl på Jylland utrustet Gange-Rolv en stor hær og reiste til Garadarike for å søke kong Eirik og Grim Ægir og alle som hadde vært med på drapet av Reggvid. Det kom til et voldsomt slag, hvor begge hærene gikk hardt frem mot hverandre. Grim Ægir var særlig aktiv: Han kjempet snart oppe på jorden, snart under, idet han gled mot fienden gjemt under jorden for så plutselig å reise seg opp av jorden bak fienden og slå ham ned bak fra.

En kriger hugget til Grim med sverdet og traff ham i skulderen. Det smalt [smældede] som om han hadde hugget i sten, men sverdet bet ikke. Grim vendte seg mot angriperen og spydde gift i hans ansikt slik at han falt død om med det samme. Alle skalv [skælvede] ved det synet.

Under slagets annen dag møttes Gange-Rolv og Grim Ægir. Det blir et dramatisk sammenstøt: Rolv får knapt inn et farlig hugg mot Grim. Plutselig springer Grim på Rolv, som må slippe sverdet. Grim spydde gift og ild mot Rolv, og det ville ha blitt hans bane om ikke hærkåpen og sløret for ansiktet hadde tatt imot: De var begge trolldomsplagg [-klæder] som kunne beskytte ham mot alt. Grims pust var så varm at den nesten brant igjennom kåpen og klærne, og der den kom igjennom, slet den nesten kjøttet av benene.

Rolv hadde aldri vært utsatt for en slik rå kraft, og han forstod at han ville gå under av utmattelse om det skulle vare lenge. Plutselig fikk Rolv se dvergen Mondul, som han hadde alliert seg med, komme springende: Han fant Reggvidsverdet som Rolv hadde mistet. Mondul smurte eggen inn med sitt eget spytt og drog det etter seg i gresset dit de to holdt på å brytes, for sverdet var så tungt at han hverken orket å svinge eller bære det. Men han maktet å dra sverdet over tykkleggen til Grim [Grims læg] slik at fotsenene ble skåret over. Da falt Grim.

Rolv kastet seg over Grim og holdt ham tilbake alt han maktet, for Grim vred og slet seg og søkte å flykte ned i jorden. Grim nedkaller besvergelser over Rolv, men blir hindret av Mondul som setter en kjepp i munnen på Grim slik at han ikke kan tale. Deretter oppfordrer Mondul Rolv til straks å drepe Grim ved å kjøre sverdet gjennom brystet på ham. Men han skal akte seg vel for å hugge av ham noe lem, ”for alt som blir hugget av ham, blir til giftslanger. Ingen må heller komme fremfor hans blikk mens han dør, det er den visse død”. Rolv svarer ved å drive sverdet gjennom Grims bryst slik at det står ut på ryggen. Deretter tar dvergen et skjold og legger over ansiktet på ham. I det samme øyeblikket han døde, blir det fortalt, smuldret Grim bort og smeltet som snø i ild, og bare støvet var igjen etter ham. ”Der lot da Grim livet mens han viftet vilt med armene og kjempet med døden på det mest fælslige viset, men Rolv lå over ham til han var død. Det manglet ikke mye på at Rolv ble liggende sanseløs etter basketaket med Grim Ægir.”

Slik ender den blodige fortellingen om Grim Ægir. Mens hans navnebror, havkjempen, inntar en fredelig plass i eddadiktningen, er Grim desto mer aktiv og ulykkesbringende. Med ham fulgte kaos og forstyrrelse. I fortellingen minner han snarere mer om Loke enn havguden, og hans dramatiske endelikt lig-

ner da også litt på den skjebnen som ble Loke til del da æsene fanget ham i laksehammen.

Volsungesagnene

Fra sydlige trakter kjenner vi andre helter, hvis navn er knyttet til Læsø. I sagnene er de blitt plassert her, skjønt deres opprinnelse snarere ligger i Tyskland og Frankrike enn Norden. Om *det* får leseren skjønne så godt han kan. Også her må vi begynne med begynnelsen, om enn den er aldri så mytisk.

Sagnene stammer fra tysk folkevandringstid og er senere blitt tatt opp i nordiske kvad og i heltediktningen. Stoffet bygger på historiske reminisenser, nemlig burgundernes kamp mot Attila og hunnerne, og deres nederlag i år 437. Spesielt kjent er de fra den utformningen de fikk i de eldre eddakvadene og i den islandske *Volsungesagaen* [Volsungesagaen] fra 1200-tallet. Tittelen henspiller på Volsung, en sagnkonge i Burgund i Frankrike. De ligger også til grunn for det tyske heltediktet *Nibelungenlied* (”Sangen om Nibelungene”), som skriver seg fra omtrent år 1200. I sin *Edda* har Snorre gitt en kortfattet fremstilling av hele sagnet, som i alt vesentlig stemmer med eddakvadene. Det er denne fremstillingen vi her følger.

Sagnkretsen begynner med å fortelle hva som hendte de tre æsene Odin, Loke og Høne en gang de var på reise. En dag kom de til å slå en oter ihjel. Den viste seg å være sønn av den trolldomskyndige Reidmar, hvis brødre er Fávne [Fafner] og Regin. Da Reidmar oppdager drapet, tar han æsene til fange og forlanger så meget gull i løsepenger som det kan være i den oppsprettede oterbelgen, og rundt den utenpå også. Loke går på jakt etter gullet. I sin leting kommer han til svartalvdvergen Andvare. Han gjør seg om til en fisk, men Loke fanger ham med sine hender. I løsepenger krever han av ham alt han eier av gull, og

det viser seg å være en svær mengde. Reidmar får gullet, herunder også en gullring, som det er knyttet en forbannelse til. Dvergen forteller Loke at ”den ringen skal koste hodet for hver den som eier den”. Til dette svarer Loke at ”det kan han godt like, og at det skal stå ved makt, det Andvare sier: Gullringen skal bringe død over hver den som eier den”. Da Reidmar fikk gullet, utstoppet han oterskinnet med gull og la ringen ovenpå, og oteren ble levende.

Imidlertid vil Fávne og Regin ha sin part av gullet,

Sigurd dræber Fafner. Arthur Rackham, 1911

og de dreper Reidmar. Fávne forvandler seg til en slange eller drage og legger seg på gullskatten på Gnitahai. Regin må flykte, og han kommer til kong Hjalprek på Tjod og blir smed hos ham. Der tar han i lære Sigurd, sønn av Sigmund Volsungssønn. Om Sigurd heter det at han var den gjeveste av alle hærkonger, både av ætt, mot og styrke. Regin forteller ham om Fávne som ligger på gullet, og egger ham til å hente det. Sigurd går opp på Gnitahai og dreper Fávne. Av den grunn blir han siden kalt Sigurd Fávnesbane. Imidlertid finner han ut at Regin streber ham etter livet på grunn av drapet på broren. En natt sniker han seg inn på Regin og dreper ham. Så er gullskatten hans alene.

En gang kom Sigurd til en konge som het Gjuke (og som rådde over Burgund)³. Han hadde sønnene Gunnar, Hogne og døtrene Gudrun og Gudnyr. Sigurd og Gjukesønnene (eller gjukungene; i fortsettelsen beretter sagnet om gjukungenes bedrifter og død) drog til kong Atle Budlessønn (Attila) for å fri for Gunnar til Brynhild, søster til Atle. Hun bodde på Hindafjell, og omkring salen hennes flammene en ugjennomtrengelig ild. Hun hadde svoret at hun ikke ville ha noen annen til mann enn han som turde ride gjennom flammene. Det våget ikke Gunnars hest. Gunnar og Sigurd byttet da utseende og navn, og i Gunnars sted red Sigurd gjennom ilden og fridde. Samme kveld holdt han bryllup med Brynhild. Om morgenen da han forlot henne, gav han henne i morgengave gullringen Loke hadde tatt fra Andvare. Senere byttet han og Gunnar igjen utseende og navn.

På denne måten fikk den virkelige Gunnar Brynhild, mens Sigurd giftet seg med Gudrun, Gunnars søster. Nå hendte det seg slik at en dag Brynhild og Gudrun kom til å tale sammen, får Brynhild vite sannheten om Gunnar og Sigurd, og at Sigurd har lurt henne. Men ikke bare er hun blitt holdt for narr, hun er også blitt lurt til å bryte sin ed om ikke å ta til

ektemann annen enn den som turde trosse ildringen rundt hennes hus. Som hevn egger hun Gunnar og Hogne til å drepe Sigurd. Men da de hadde svoret brorskap med Sigurd, overtaler de hans stebror Guttorm til å drepe Sigurd i deres sted. Guttorm gjør så. Idet han dreper Sigurd, kaster Sigurd sitt sverd Gram etter Guttorm; ”det skar mannen tvert av på midten”. Etter udåden begår Brynhild selvmord og blir brent sammen med Sigurd.

Gunnar overtar skatten, som blir kalt ”Fávnesarven”, og riket. Han gjemmer den og ringen i Rhinen, og ”dette gullet har aldri siden vært å finne”. Gudrun giftet seg på nytt og ble hustru til kong Atle.

Atle traktet etter skatten. En dag ber han til seg Gunnar og Hogne i gjestebud, og de kommer. Imens samler Atle en hær mot dem. Gudrun får nyss om bakholdet og prøver å advare sine brødre: I det dramatiske valget mellom sin mann og brødrene, velger hun å stå på de sistnevntes side og være tro mot familiebåndet og familiefølelsen fremfor ekteskapet. Men det er forgejves. Atle tar Gunnar og Hogne til fange. ”Han lot hjertet skjære ut av Hogne mens han levde, og slik døde han,” skriver Snorre. ”Gunnar lot han kaste i ormegården, men det ble lurt inn til ham en harpe, og den slo han med tærne – hendene hans var bundet. Og han spilte slik på harpen at alle ormene sovnet, utenom én huggorm, den krøp på ham og hugget ham slik i brystet at den kjørte hodet inn i bukchulen og hengte seg fast i leveren så han døde.”

”Gunnar og Hogne kalles nivlung⁴ og gjukunger; derfor blir gull kalt ’nivlungeskatt’ eller ’gjukungearv’,” avslutter Snorre.

Gudrun hevnet drapene ved å drepe Atle og deres to sønner, hun stakk ild på bygningene, og alle brant ihjel som var der inne. Etter dette gikk hun til havet og ville springe på sjøen for å drepe seg. Men hun drev over fjorden og kom til landet som kong Jonakr eide.

Hun ble gift med ham. De fikk flere barn sammen. Disse utgjør emnet for fortsettelsen av Volsungesagnene. Men det er ikke en del av Læsøs saga.

Helge Hundingsbane

Sigurd Fávnesbane hadde en bror som het Helge Hundingsbane. Om ham er det fortalt i de to kvadene som bærer hans navn. I det annet kvad beretter Helge at han ”på Læsø har sitt hjemsted”. Helges skjebne er forbundet med en kong Hunding, som han går i krig mot og dreper (derfor navnet Hundingsbane). Saxo kaller Hunding en saksisk, det vil si en nordtysk fyrste. Han regjerte over Hundland. Siden blir Helge gift med valkyrien Sigrunn, som er datter av kong Hogne. Helge blir ikke gammel: Under en strid hvor han og Hogne slåss på hver sin side, blir Hogne drept. Kort etterpå hevner Dag, sønn av Hogne, sin far ved å drepe Helge med hjelp av Odins spyd, som han hadde lånt av Odin selv. Kort tid deretter dør Sigrunn av sorg og lengsel.

Saxo identifiserer Helge Hundingsbane med Helge, Rolf Krakes far. Helge skulle altså være stamfaren for de gamle danske kongene i Lejre. I Volsungesagnene er hans navn derimot knyttet til frankernes konger. Hans far er Sigmund Volsungssønn, hvis død han hevner ved å drepe kong Hunding. Som sagt bodde han på Læsø, og man kan vel også gå ut fra at han ble hauglagt der (ettersom det fortelles at hans kone bodde så nær gravhaugen at hun kunne gå til den for å besøke ham ”og rede for hans leie”). Med Helge Hundingsbane trer altså Læsø inn i den store myten, hvor det norrøne blander seg med det europeisk episke.

Oddruns gråt

En enda tettere forbindelse mellom Læsø og Volsunge-

sagnene finner vi i kvadet Oddruns gråt. Her berettes det om Oddrun, Atles og Brynhilds søster. Hun var blitt lovet bort til Gunnar. Etter farens død motsetter Atle seg dette. Oddrunn og Gunnar er imidlertid dypt forelsket i hverandre og møtes i hemmelighet. Atle får kjennskap til forholdet og lokker Gunnar og hans bror Hogne i bakhold. Hogne blir drept og Gunnar kastet i ormegården.

I diktet beretter Oddrun stille og vemodig om sin triste skjebne. I et av versene nevner hun Læsø. En dag, forteller hun, hørte hun hvorledes Gunnar slo på harpen for at hun skulle komme og hjelpe ham:

Fra Læsø
jeg hørte
hvorledes av sorg
strengene talte.
Mine terner jeg bød
å gjøre seg ferdig til reise,
fyrstens liv
jeg redde ville.

Hun reiste over sundet, fortsetter hun, til hun kunne se Atles gårder. Men akk! I samme øyeblikket så hun Atles mor komme inn i ormegården i skikkelse av en orm. Hun stakk Gunnar i hjertet, og han døde for hennes øyne.

Setningen "Fra Læsø / jeg hørte" er tvetydig. Den er ofte blitt utlagt som om Oddrun befant seg på Læsø, og at hun hørte harpespillet mens hun var på øen, det vil si at tonene da måtte komme fra fastlandet. "Atles gårder" skulle ifølge denne tolkningen ligge på den ene siden av Limfjorden. Ifølge en annen teori, som gjengir verset som: "Så hørte jeg / hvorledes av sorg / strengene talte / fra Læsø") må verset derimot forstås slik at harpelyden kommer fra Læsø, og at Oddrun reiser over sundet mellom fastlandet

og Læsø for å redde Gunnar. I dette tilfellet må Atles gårder og slangegraven ligge på Læsø. Da det også antaes at gjukungene ikke bodde langt fra Atle, og at man kunne ride mellom de to bostedene, følger det at Gunnar og Hogne også må ha bodd på Læsø. Her har man altså rett og slett flyttet hele sagnet om hunnerkongen Attila og burgunderfyrstene til Læsø.

Det er forunderlig at Læsø dukker opp i dette diktet. Faktisk er Læsø den eneste konkrete stedsangivelsen i hele kvadet. Verdt å merke seg er det også at diktet har tilknytningspunkter til *Lokasenna*, idet *Oddruns gråt* synes å forutsette kjennskap til sistnevnte. Forunderlig er det også at Læsøs funksjon i disse to diktene er å være rammen for gjestebud, det ene mer dødelig enn det annet. Selve handlingene som fører frem til gjestebudene, og som følger etter dem, utspiller seg et annet sted.

Ormen Lange. Halfdan Egedius

Oddruns gråt har en tragisk-vemodig grunntone. Med sine fine psykologiske nyanser adskiller det seg fra mange andre heltekvad, hvor blod og sverd dominerer. Diktets forfatter har hatt en åpen sans for den menneskelige svakhet, for den kvinnelige karakter og for kjærlighetens allmakt. Ikke desto mindre fremstår det mot en bakgrunn av blodige og dramatiske hendelser. Det avrunder her på en passende måte fortel-

lingene om gjestebudene på Læsø, som begynte med Ægirs og ender med Atles.

Vi er likevel ikke helt ferdige med gjestebudene på Læsø. Men før vi kommer dit, er det enda en fortelling å berette.

III. Mennene med de lange skipene

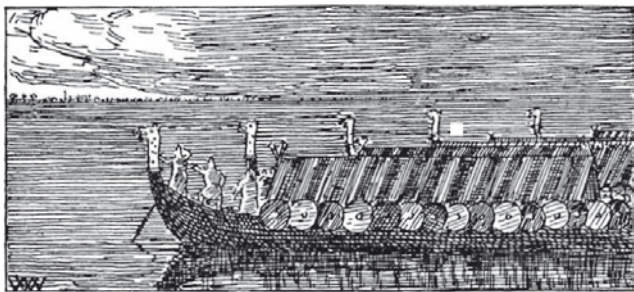
Da guder og helter var borte og ingen lenger jaktet berserker kvinner i skogene på Læsø eller kalte til giftige gjestebud, senket en grå stillhet seg over øen. I mange hundre år levde den sin naturlige syklus som ingen forstyrret, fjernt fra striders gnissel og gny. Men så endelig ble freden brutt. Fra gullforsirede dragestevner kom nye kjemper i land: De kalte seg vikinger, berserker, hirdmenn; de var guders likemenn i drikk og kamp.

I en saga fortelles det at vikinger som var i øster- eller vesterled, på tilbaketuren om høsten ofte møttes på Læsø og overvintret der. Det kom det mye strid ut av, særlig fordi de overvintrende som oftest var svenske

og norske vikinger, mens danene i syd forsøkte å drive dem bort. Man kan anta de hadde en fast havn på øen, som lå i ly for det gjenstridige havet, men som var lett tilgjengelig, og hvor det var enkelt å navigere og gå i land. Hvorledes de nærmere innredet seg, vites ikke.

Læsø er særlig kjent fra de norske kongesagaene. Riktignok hører man ikke så meget om selve øen, men snarere om farvannene rundt den. I flere hundre år kriget kongene og fyrstene i Danmark og Norge om herredømmet over de to rikene. Læsø må ha sett et større antall flåter med drake- og langskip seile forbi, sentralt plassert som den ligger med henblikk på seilruten langs østsidan av Jylland. Og et ikke mindre antall av disse *havhestene* bukket i tidenes løp under for havets raseri og hærmennenes villskap: Begravet i sanden på havets bunn ligger de der den dag idag, stedt til hvile på en århundrer gammel kirkegård som omkranser Læsø.

For eksempel hører vi i *Olav den helliges saga* om en svenskekonge, som spør etter tidende fra Götaland. Det berettes da for ham om en viking med navnet Gaute Tovesson, som for med fem hærskip ut etter Göta elv. Ved Eikerøyene støtte han på en dansk flåte med fem store handelsskip: "Gaute tok snart fire handelsskip uten å miste en eneste mann. Han fikk mye hærfang [meget krigsbytte]. Men det femte skipet slapp ut til havs og satte seil. Gaute for etter med et skip og drog [halede] inn på det. Så blåste det opp, og handelsskipet fikk mere vind i seilet, og det bar rett ut til havs. Det blåste opp til storm, og Gaute ville snu, men han forliste på Læsø. Alt godset gikk med og mesteparten av mannskapet. De andre mennene skulle vente på ham ved Eikerøyene. Da kom danene over dem med femten handelsskip og drepte dem alle og tok tilbake alt godset som svenskene hadde tatt. Det fikk de fordi de var så griske." Kongen svarte: "Dette

Harald Hårderåde ved Læsø. Wilhelm Wetlesen

er store tidender og verdt å fortelle.” Det er altså en moral i å lide skipbrudd ved Læsø.

Hardere går det for seg i Harald Hardrådes saga: Etter at den norske kongen Harald Hardråde [Harald Hårderåde] hadde inntatt Hedeby, kom han på hjemreisen til Norge, hvor han seilte langs vestkysten av Jylland, ut for motvind ved Skagen. Han fallt ut av kurs og ble nødt til å søke ly ved Læsø, hvor han lå om natten.

Om morgenen, da disen lettet, så nordmennene at ”det likesom brant ild på den andre siden av havet”. De forstod da at danehæren var kommet, og at det ”var solen som skinte på de gullförgylde drakehodene”. Det var som de tenkte: Den danske kongen Svend Estridsen (eller som han omtales i sagaen: Svein Ulfsson) var i løpet av natten kommet med en uhyre stor hær. Den norske flåten forsøkte å ro unna, men skipene var tungt lastet og dessuten vasne [vandtrukne – de hadde suget meget vand til sig og var tunge at ro]. Harald så at det ikke kunne nytte på denne måten. For å unnsnippe kastet han overbord først alt av løst gods, deretter mat og drikke, og tilslutt, heter det, alt av skansekledninger, tomme tønner og danske krigsfanger. Først blir danskene forvirret med hensyn til det flytende godset i vannet og fristes til å samle det opp fremfor å sette etter den norske kongen. Deretter oppholdes de med å måtte redde sine landsmenn som var blitt kastet i vannet. Slik forteller sagaen, unnsnapp Harald Hardråde fra Læsø. Året var 1051.

Han vendte tilbake til Læsø året etter. Da hadde han med full leidang [leding, her krigsflåde] fra Norge. Selv hadde han latt bygge det største skipet man på den tiden hadde. Det ble rodd av 70 roere, hvilket var en stor kunst. På størrelse og form minnet det om Ormen Lange. En skald laget følgende kvad:

Kongen lot stevnen bryte
mot brusende bølger ved Læsø.
Anker og sterkeste tauverk
til ytterste evne han strekker.

Det kom heller ikke denne gangen til slag ved Læsø. Øen tjente bare som ankringsplass. Svend hadde også samlet sin hær, men han lå sydpå, syd for Sjælland og Fyn.

Læsø spiller også en rolle i Harald Gilles saga. Etter å ha vunnet over den norske kongen Magnus Blinde, forteller sagaen at kong Harald Gille holdt to slag i Danmark, ett ved Ven og ett ved Læsø i år 1134. Det heter seg at han kjempet på ”Læsø-stranden den slette”.

Likeledes er Læsø knyttet til kong Sverres historie. Etter å ha slått baglerne (det vil si et kirkelig parti som kjempet mot kong Sverre og birkebeinerne⁵ under borgerkrigstiden i Norge) forfulgte Sverre dem helt ned til Læsø. Her hadde flere av partiets førende menn søkt tilflukt og slått seg ned. De ble oppsøkt av en norsk flåte og drept. Dette skjedde i år 1199.

Det er tydelig at Læsø lå sentralt plassert mellom de tre rikene Danmark, Norge og Sverige og derfor hadde en naturlig tilknytning til dem alle. Enten man kom fra nord eller syd eller vest, utgjorde øen inngangen eller utgangen til de tre landene. Derfor er det ikke til å undres over at Læsø snart er ytterpunktet i Danmark, snart i Norge og snart i Sverige, og derfor spiller en rolle ikke bare i landenes felles historie, men også i den nasjonale. Ikke minst er dette tilfellet for Norges vedkommende: Det er bemerkelsesverdig at Læsø ikke unnsnapp å bli trukket inn i de norske borgerkrigene.

Læsø gikk heller ikke fri av senere trefninger mellom Danmark og Norge. At det kan ha gått hardt for seg også på selve øen, viser de mange beskyttelsesbrevene som de norske kongene lot utstede (for eksempel

i 1293, 1300 og 1336) for de viborgske kannikene som oppholdt seg på Læsø. Det hadde neppe vært nødvendig med slike brev hvis det ikke hadde vært sammenstøt på øen eller også en regulær okkupasjon av den.

Skjønt det strengt tatt ikke er kjent mange sjøtrefninger av større betydning ved Læsø i vikingetiden, er det likevel én som det er tillokkende å tro muligens kan ha skjedd der. I så fall kan Læsø ha vært med på å forandre skandinavisk historie.

Øst og litt nord for Læsø lå treriksgrensen mellom Danmark, Norge og Sverige. Det var Brennøyene, som lå ved munningen av Götaelven. Her lå holmen Danmark Lille. På denne holmen pleide de tre nordiske kongene ifølge tradisjonen å møtes for å inngå avtaler og allianser. En slik allianse ble inngått omkring år 999 mellom den danske kongen Svend Tjugeskjegg [Tveskæg] og den svenske Olof Skötkonung mot den norske, Olav Trygvason. Planen var å lure ham i et bakhold for å angripe ham. Året etter seilte Olav Trygvason forbi Brennøyene og sydover til Vendland for å gjøre krav på noen landområder han mente tilkom ham i medgift. Han hadde med seg en stor flåte, bestående av flere slagkraftige skip, hvorav det største og mest kjente var Ormen Lange. (Ormen Lange var for den tiden kolossalt. Det kan ha vært opp til 50 meter langt og ha hatt 104 roere, med et samlet mannskap på mellom 300 og 600 mann. Høyden fra kjøll til reling kan ha vært 4 meter. For å manøvrere skipet trengtes 2-3 mann pr. åre.)⁶ På hjemturen skjer overfallet. Olav Trygvason faller, og Ormen Lange blir senket. Et tilbakevendene stridsemne er hvor slaget stod. Snorre skriver at det fant sted ved øen Svolder, men det er usikkert hvilken ø Snorre betegnet med dette navnet, eller om det var en ø i det hele tatt.

De fleste heller idag til å mene at slaget fant sted syd i

Ormen Lange Erobrer. Halfdan Egedius

Østersjøen, muligens i nærheten av Rügen. En annen hypotese er at det ikke fant sted syd, men nord for Danmark. Forskjellige teorier er blitt fremsatt med hensyn til steder langs den svenske og norske kysten. Men man behøver ikke gå så langt nord. Antar vi at flåten holdt klar av Sverige av frykt for et bakholdsangrep, er det fristende å tenke at det fant sted øst for Brennøyene, møtestedet for den svenske og danske hæren. Tanken gir da seg selv: Tenk om det var Læsø!

IV. Ægirs gave

Læsø er knyttet til historiens sagnstoff først og fremst gjennom to store diktsykluser: beretningen om æsenes storhet og fall i eddadiktningen og fortellingen om gjukungenes skjebne i forskjellige heltedikt. I det første tilfellet opptrer Læsø både i eldre tekstversjoner og i senere bearbeidelser. Sentralt er spørsmålet hvorfor dikterne lar disse episodene av nordisk og folkevandringstidens historie utspille seg på Læsø. Spørsmålet lar seg idag vanskelig besvare. Læsø kan ha vært en tilføyelse dikterne har gjort, eller en frihet de har tatt seg, for å plassere sagnstoffet i kjente om-

givelser. Men så blir spørsmålet: Hvorfor var Læsø så kjent at en henvisning til øen i tidlig middelalder måtte antas å ha betydning for tilhørerne og leserne av diktene?

Uaktet hvilket svar man måtte velge å gi, er det verdt å tenke over at Læsøs opptreden i disse diktene gjenspeiler en levende mytologisk bevissthet om Læsø. Læsø-navnet har hatt en funksjon, som idag for oss er vanskelig å gjennomskue, men som må ha vært virkningsfull i samtiden. Når det gjelder gudelæren, kan muligens funksjonens betydning ligge i forestillingen om Læsø som et sted på grensen mellom Midgård og Utgård, mellom menneskenes og trollenes verden. Denne hypotesen forklarer imidlertid ikke Læsøs plass i helteediktingen. Hvorfor ble et innhold som var overført fra det germanske til det nordlige, stedfestet til Læsø? Ikke minst er denne kjensgjerningen overraskende. Et svar ligger kanskje i det faktum at Syd-Sverige og Danmark var utgangspunktet for utvandringen av flere folkestammer i folkevandrings-tiden, som nettopp er den tiden *Volsungesagaen* forteller om. Vi står her muligens overfor en sammensmeltning av det mytologiske og historiske, som gjør at Læsø har vandret fra den siste sammenhengen og inn i den første ved en naturlig assosiasjon. Både når det gjelder Læsøs funksjon og plass i historien om gudene og i fortellingene om gjukungene har vi altså mer å gjøre med et mytologisk enn et historisk Læsø.

Hva da med Læsø av idag? Er det noe mer igjen av det sagnomspundne Læsø, eller er det fortrent av fornuft og nøktern sivilisasjon? La oss igjen vende tilbake til begynnelsen: Da Ægirs tid, som de andre gudenes, var omme – slik kunne en ny saga begynne – la hans siste ånde seg som et hvitt skum på havet rundt Læsø, hvor han hadde bodd. Der samlet det seg til fine krystaller, som i overensstemmelse med naturens fundamentale

lover etterhvert sank ned mot havets bunn, hvor det avleiret seg i undersjøiske lag, blandet med mineraler og vann. Da menneskene senere kom til øen, lærte de seg gjennom en overlevert hemmelighet å utvinne disse krystallene. I mangel av kunnskap om deres sanne opprinnelse ble de bare kalt for ”salt”. Men det riktige navnet er i kjenningens form ”Ægirs pust”. På denne måten lever Ægirarven videre på Læsø, hvor den har gitt opphav til menneskenes rikdom. Da den har vært en velsignelse for folket, kan den også med rette kalles ”Ægirgaven”. Men når man setter seg til bords, skal man komme i hug dens opprinnelse og nevne ved navn velgjøreren. Det heter seg da at man sitter ved ”Ægirs bord”. For det er bare rett og rimelig at man betenker hva man er blitt gitt, og at alt som er blitt mottatt, i takknemlighet bør nevnes ved det navnet som rettelig tilkommer det. Herom sier riktignok sagaen intet, og heller ikke Snorre, for det er en del av en mytologi som er blitt til etter at de store skaldene opphørte med å skrive, og etter at gudene var forsvunnet fra øen. Men mon lever de ikke der ennå, skjønt de bare viser seg i det skjulte?

NOTER

- 1 ”Omtale af skjaldekunsten” i den yngre Edda. O.a
- 2 Eskatologi: læren om de sidste ting, verdens undergang. O.a.
- 3 Opprinnelig identisk med burgunderkongen Gibica (ca. 400 e.Kr.).
- 4 Av det tyske ordet Nibelungen (herav også navnet Nibelungenlied).
- 5 Norske oprørere, om hvem man nedladende sagde, at de var så fattige, at de gik med sko af birkebark] under borgerkrigstiden i Norge. O.a.
- 6 Det planlegges idag å bygge en kopi av et tilsvarende skip i Norge. Man regner med å sjøsette skipet i 2010 eller 2011.

Gamle læsøboer – typer og originaler

Da jeg for tiden har lidt bedre tid, end jeg har haft i flere år, og tillige har forbud mod at tale for meget på grund af, at jeg har fået fjernet en polyp på stemmebåndet, kunne jeg prøve at skrive lidt om en del mennesker, som jeg har kendt i min barndom og ungdom, særprægede og originale, som jeg efter fattig evne kunne tænke mig at bevare mindet om, særlig alle de pudsige og komiske talemåder og situationer, som jeg har hørt og set, og andre har fortalt om. Dem, som jeg vil skrive om, ejede gerne et lyst syn på livet, selv om det var uendelig små kår, de tit levede under, og de kontante penge de tjente, var så lidt, så jeg næsten vil tro, at nogle af dem ikke tjente mere i deres liv, end en arbejdsmand tjener på et år nu om dage, men der hørtes ingen beklagelser. De tænkte som så: det vi ikke kan få, må vi undvære, og det var ens for alle, og der var ingen selvmedlidenhed. De levede efter det gamle mundheld: Hjælp dig selv, så hjælper dig Gud! De ville hellere mangle end bede om hjælp, det var helstøbte folk, de fleste havde gået i en hård skole ombord i sejlskibene.

Reglen var jo gerne: første år kok i små skibe og så matroser med barker og fuldskibe fra England, Norge og mange fra Hamburg, der gik på vestkysten efter salpeter. De kunne fortælle noget, de gamle gutter, og det var ikke kedeligt, det de havde at berette.

Maren Juels

Jeg mindes særlig en gammel kone, som boede tæt norden for mit hjem. Hun hed Maren Juels. Hun var blevet enke med, så vidt jeg ved, 4 ukonfirmerede børn. Hendes mand, Ole Morten, døde på vej hjem fra Island, hvor han sejlede sammen med Svend Strøm. Han blev sænket i havet, da de med sejlskibene kunne komme til at ligge længe i søen. Der var ikke noget, der hed hjælp, ja hun fik vist lidt af et legat, men det var nok meget sparsomt, ellers måtte hun klare sig selv ved at grave tørv og slå lyng for folk, og så den smule hun kunne få af koen og nogle får og gæs. Men hun klarede dagen og vejen for sig selv og børnene, til de kom i vej uden hjælp. Den slags er der for lidt af i dag efter min mening, så blev der sikkert ikke så store skatter som i dag. Det hun præsterede der, er al ære værd. Men Maren havde temperament, og når hun kom i harnisk, svovlede hun som nogen befaren. Hun havde som omtalt en ko, og den beholdt hun, til hun var over firs. Det kedelige var, at koen også havde en mening. Når koen skulle hjem om aftenen, fulgtes de ad i skøn samdrægtighed, men når de kom til stald-døren hørte idyllen op. Maren ville have koen ind, og koen ville blive ude, den havde vist gjort smertelige erfaringer, at når den blev bundet, ville Maren have gjort regnskab op med den for ting, som den i løbet

af dagen havde bedrevet, og som ikke var efter Maren's kogeboek.

Når den blev ude løb den ingen risiko, og efter en del tovrækkeri, gik koen igen, mens Maren der dirrede af anstrengelse og raseri, sendte en salut efter den: ”Ja go da så a helvede til i Guds navn.” Det var en temmelig ejendommelig sammenstilling, men det så Maren stort på. Men nu skal jeg fortælle et andet træk om Maren Juels, som beviser, at man ikke skal skue hunden på hårene. Når der om vinteren var snefog, gik jeg gerne op til Maren og bar vand ind for hende – både for dyrene og hende selv. Når jeg så var færdig skulle jeg gerne ind i stuen og have en tår kaffe eller et glas solbærrom. Så kom Maren med bibelen: ”Kan du ikke læse et stykke for mig?” – Jo, det kunne jeg da godt! Så viste hun mig en prædiken- eller bønneboek, som hun havde. ”Her skal du se”, sagde hun, ”a har aldrig så travl en dag selv i høst, at a ikke læser et stykke i den bog.” Det beviser, at man skal være varlig med at bedømme et menneske efter et flygtigt skøn.

Nu, da jeg skriver om Maren, må jeg da vist hellere få et par ord med om hendes gamle hund, ”Yams”. Den havde hendes søn Ole haft med fra Rusland. Det var en sjov skabning. Den var ikke ret høj, hvid og sort og krøllet og mærkeligt pjusket så den altid ud. Når den blev klippet en gang om ugen så den om muligt mere komisk ud. Den var meget tro og vagtsom og var aldrig inde om natten, hverken sommer eller vinter. Når den var langhåret, samlede der sig efterhånden en del affald i hårene under halen, der lignede små nødder der ringlede og raslede, når den løb. Om den ringlen var ligeså melodisk, som den Jeppe Åkjær nævner i sin lovsang til havren, er jeg ikke musikalsk nok til at bedømme.

Ved at skrive Maren Juels og Yams saga, må jeg tage en gammel gubbe med, som mange ældre vil

Hans Pedersen (1895-1983) blev født på husmandsstedet Tolstruplund i Klitten, Hals sogn, som søn af husmand og landpostbud Lauritz Pedersen, der var en af initiativtagerne til oprettelsen af Læsø Museum og Museumsforeningen i 1938.

Hans Pedersen sejlede i sin ungdom som mange andre læsøboer på Grønland og hans erindringer herfra, *”Hans Pedersen - En læsøboers mindeboek - ved Arne Espegaard”*, er udgivet af Læsø Museum i 1997.

Siden ernærede han sig og sin familie ved fiskeri kombineret med lidt landbrug. Men da de fleste fiskere i hans generation gik over til det søgående fiskeri, fortsatte Hans Pedersen med de gamle former for kystfiskeri, der har været drevet på Læsø i mands minde.

Hans Pedersen's gode hukommelse og historiske sans betød, at Arne Espegaard kunne bruge ham som meddeler og vigtigste kilde til tobinds værket *”Liv og sprog på svundne tiders Læsø”* (1978/1981). Men Hans Pedersen var også en god fortæller og flittig til at nedfælde sine erindringer. Han har således efterladt sig en række skildringer af gamle læsøboer, som han huskede dem fra sin barndom. Erindringerne er skrevet omkring 1960, og de mennesker, der berettes om levede omkring 1900.

smile genkendende til. Hans navn var *Kristian*, hvad hans efternavn var, har jeg ingen anelse om. Her omkring blev han aldrig kaldt andet end *Glarimesteren*. Han havde vist aldrig fået svendebrev, formodentlig han havde fået navnet, fordi han havde en svaghed for at slå ruder ind, når han var beruset. Der er en mulighed for, at han var en forløber for den nyere lægevidenskab, der mener, at der skal være frisk luft i stuerne, men hans samtidige var vist ikke modne nok til at forstå hans fremsynethed. Han havde også et andet svagt punkt, når han var i løftet stemning – det var kvinder. Her kommer jeg igen tilbage til Maren Juels. En aften havde han set sig glad i hende, men hun havde lukket døren og pudsede hunden på ham. Men den greb Kristian i nakken og sin sædvane tro sendte han den ind gennem vinduet. Maren var ikke indstillet på den slags håndgranat-angreb, så hun for ud af bagdø-

ren og ned til mine bedsteforældre, der lå i deres søde søvn. Da Maren fik dem banket op og forklarede dem stillingen, vågnede kamplysten op i min bedstemoder. Hun løb ud, greb en økse og foretog et lynangreb på glarimesteren, der tabte pippen og retirerede ved pludselig at blive angrebet af en amazone i fuld krigsmaling. Han passede på at holde en passende afstand fra tomahawkens rækkevidde på trods af bedstens indbydelse: ”Vil høj int kom te mæ, Glarimesteren?” – ”Nej for do wil slå mæ ihjel!”, og jeg tør også love for, at hun havde langet til ham, hvis hun havde haft lejlighed til det. Min bedstefar var mere besindig, han holdt sig i defensiven til gemytterne faldt til ro igen.

Det kan jo også være, at Kristian havde hørt noget om at gøre stormkur, og at det var noget i den retning. I hvert fald var der en anden gang, han mødte en kone i Nordmarken, som han også ønskede at komme i kontakt med. Her begyndte han først ad forhandlingsvej, idet han tilbød hende en skæppe kartofler for en hyrdetime, men da han ikke mødte nogen imødekommethed, eller hun manglede handelstalent, forsøgte han igen med stormkuren, men da hun løb hjem til sin mand og beklagede sig over den særegne form for kærlighedsytringer med kartoflerne, bebrejdede han hende, at hun ikke havde spurgt nøjere ud om kvaliteten, for havde det været tidligt modne ”rosenkartofler”, så skulle hun have taget imod tilbuddet. Den slags kartofler må åbenbart have været i kurs den gang. Jeg vil næsten tro, at det har været af drillelyst, at manden sagde sådan. Det er en syge, jeg selv har en lille gren af efter min kones udsagn. Tro nu ikke, at Glarimesteren var en forbryderspire eller en sjover, det var langt fra. Når han var ædru, kom han ingen

Bilæggerovn med maltramme, spinderok og vandkedel (s. 43) på Museumsgården. Fotos: Læso Museum

for nær, og der var ingen, der var bange for ham. De begivenheder, jeg her fortæller, blev der i almindelighed ikke taget særlig højtideligt på, ellers ville jeg slet ikke nævne dem.

Kristian kendte godt sine fejl og kunne godt tage sig selv humoristisk. Hans kammerater, der fiskede sammen med ham, kunne godt sige til ham: ”Kan du ikke sætte nogle ruder ind for os?” – ”Jov”, svarede Kristian, ”hva lånt wil I ha dem ej [hvad længde vil I have dem i]? I den periode, som jeg her har skrevet om, boede han i et hus norden for Skoven, men på hans gamle dage flyttede han til Vesterø Havn. Han blev afholdsmænd, og så vidt mig bekendt fik han en betroet post ved et eller andet ved havnen. Han kørte også rundt og solgte fisk, og når han kom forbi mit hjem med vognen, hjalp min far ham ind, så han kunne få noget godt at spise. Hans ben var nemlig dårlige, så han kun kunne gå ved to stokke. Da han døde forsvandt en af de virkelig gamle særprægede fi-

skertyper med skægkransen, som vi kan se på malerier fra Skagen og Vestkysten. Han var ikke læsøbo, jeg tror nok, han stammede fra enten Strandby eller fra Ålbæk.

Det er ikke bare folketyperne, der har forandret sig, det er også husene og stuerne samt levemåden. Der er ingen sammenligning med det nu, og da jeg var dreng. Hvor kunne der være hyggeligt i de gamle tanghuse med de sandstrøede gulve. Det var små forhold, men der var ingen søllehed eller armodspræg over det. Maren Juels, som jeg har skrevet om, havde sådan en lille stue, som jeg kan se så tydelig for mig, skønt huset er borte for længe siden. Den var kun lille, men der var da plads til sengen, hvor der lå et hareskind som forlægger, en bilægger med træramme, hvor kaffekedlen altid stod, der var efterhånden blevet til et hak i rammen, hvor tuden hvilede, når der skulle skænkes kaffe. Det hed nu ikke at ”skænke”, det hed at ”tæppe”[tappe]. Kande var der ingen af vor slags, der brugte dengang. Når kedlen kogte, kom bønerne og en klump cikorie i, og så fik det et opkog, hvorefter det blev sat til klaring. De gamle sagde, at de havde brugt et stykke skind af en tør flynder til at klare kaffen med. Når de kom det i, sank kaffen hurtigere til bunds. Ved siden af bilæggeren stod en stol med flettet halmsæde med en pude over. Her sad hun og spandt på rokken, der var uundværlig i enhver stue. Det lille bord stod ved vinduet. Der var en skuffe under det, hvor smør og kniv, ost og brød almindelig havde sin plads. Gulvet var hvidt og sandstrøet. Døren var noget for sig selv, det var en gammel lukafdør med skrå spejle. Den havde min bedstefar rettet op i siderne, så den passede i karmen. Der kan aldrig blive mere velsignet fredfyldt i stuer med dyre møbler og tæpper end i sådan en fattig gammel kones. For hygge og fred kan ikke købes for penge.

Kulturspor og kulturmiljøer på Læsø

Museumsforeningen har gennem mange år haft et ønske om, at der blev skabt bedre vilkår for en bevaring af Læsøs kulturarv. En omlægning af opgaverne fra amtet til stat og kommune har givet bedre muligheder herfor – især ved udarbejdelsen af en ny kommuneplan.

En arbejdsgruppe i Museumsforeningen – ”Læsø i forandring” – har ved en gennemgang af kommuneplanen og kortmaterialet især heftet sig ved to emner:

1. Kulturspor som f. eks. fortidsminder, sten- og jorddiger m.m.
2. Værdifulde kulturmiljøer

Her gengives de væsentligste punkter i foreningens henvendelse til Læsø kommune den 4. nov. 2009:

Bemærkninger til Forslag til Kommuneplan 2009-2021

Kulturspor

Læsø har en meget ung historie og som følge heraf også kun få fortidsminder. Vi finder ikke gravhøje el-

ler andre markante spor fra stenalder, bronzealder og jernalder.

En sjælden gang kaster et anlægsarbejde og lignende tilfældigt et lys over Læsøs fortid, som da man anlagde en grusgrav ved Østerby Hallen og fandt de formodede rester af en jernalderhavn.

Det er vigtigt, at Læsø kommune har et tillidsfuldt og godt samarbejde med øens entreprenører, og derved sikrer, at sådanne fund bevares og bringes til offentlighedens kendskab – herunder Læsø Museum.

Det samme gælder samarbejdet med de lodsejere, der i dag har rester af saltsyderier på deres jord, som ikke har kunnet fredes, men som alligevel bør bevares og respekteres i et fælles forsøg på at værne om øens historie.

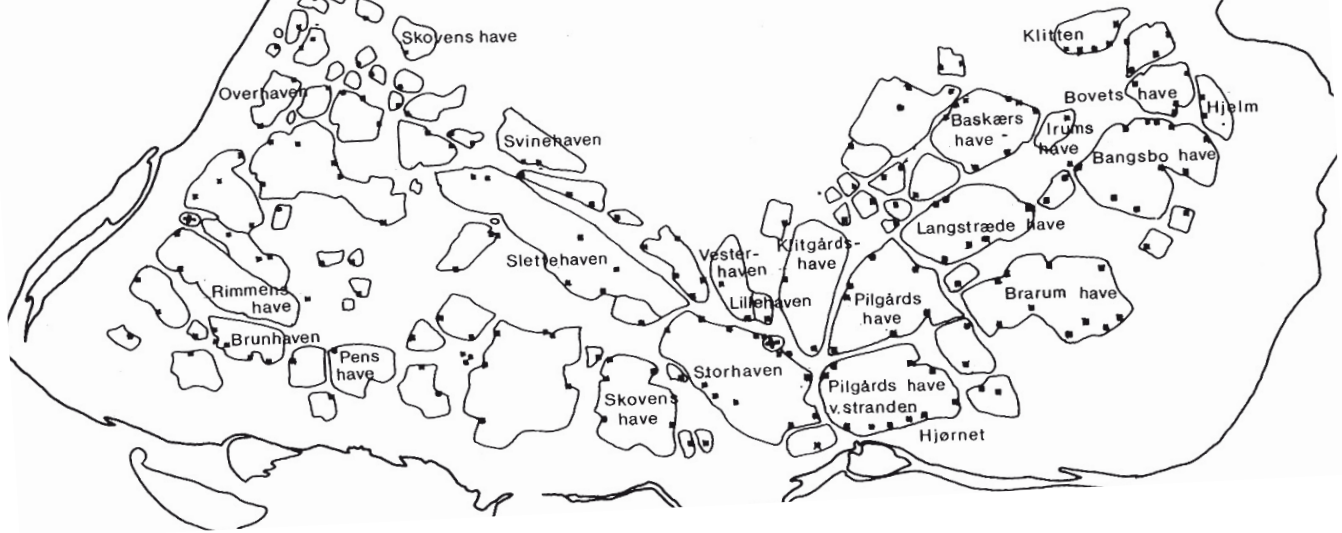
Spor af Læsøs enestående bebyggelsehistorie

Museumsforeningen er glad for, at Læsø kommune i forslaget til en ny kommuneplan under afsnittet: Mål for sikring af kulturmiljøer (s. 76) ønsker:

- ”at beskytte både de værdifulde spor og enkeltlementer og de kulturhistoriske helheder.”
- ”at sikre den egns karakteristiske bebyggelsestruktur og byggeskik.”

*Rentegning af haver og gårde efter matrikelkort
1817 og Videnskabernes Selskabs kort 1786.
Bjane Stoklund. Vendsyssel Årbog 1980*

Læsø har en ganske enestående bebyggelsehistorie, som har sit udspring i vikingetidens landnam ca. 700 til 1100. Øen blev befolket ved rydninger - ”haver” - i skoven, som blev omgærdet af diger bygget af tørv, sten eller tang. Ved diget rundt om haverne lå gårdene således, at der var kort vej til både udmark og indmark. Haven blev dyrket i fællesskab: Man var havefælliger, gårdfælliger og i fællig om ploven.

Denne bosættelsesform afspejles i meget af Læsøs nuværende navnestof: Storhaven, Bangsbohave, Brunhavegård – og mellem haverne havde man: Langstræde, Sundet, Gyden osv.

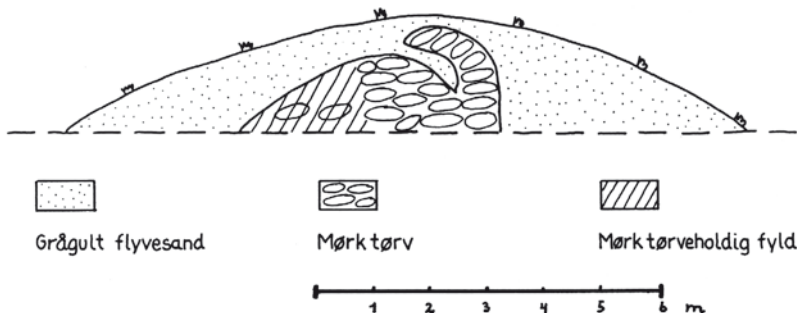
Havedigerne

Læsø er i den heldige situation, at rester af de gamle diger stadig er bevaret og kan fortælle 800 års kulturhistorie om bosætning og livsvilkår på øen. Di-

gerne er på linje med saltsyderierne og tangtagene en kulturskat, der i mange år har været overset, og som fortjener at blive bevaret og gjort tilgængelig og synlig for offentligheden. De bør inddrages som en væsentlig del af Læsøs kulturforståelse og formidles aktivt til øens gæster. Dette vil falde godt i tråd med bestræbelserne på atter at gøre de gamle tanghuse og bebyggelsesmønstret synlige i landskabet. Der vil oplagt være diger, som kan formidles ved vandre- og cykelture, da mange af dem jo netop grænser op til alfar vej. Digerne udgør ligeledes værdifulde biotoper og landskabelige pejlemærker.

Aktuelle trusler mod Læsøs kulturarv

Resterne af Læsøs havediger har i en del år fået lov til at ligge i fred, da de ofte lå hen på uopdyrket marginaljord. Men ændrede tilskudsregler for braklægning

Skitse af profilsnit gennem det nordlige dige i Overhaven ved Agersø. Efter Kay Johannsen: Læsøs havediger, Årsskrift for Museumsforeningen for Læsø 1983

og effektive dyrkningsmetoder har bevirket, at en del er forsvundet i de senere år.

Den alvorligste trussel er tilsyneladende udstykningen til sommerhusområder, hvor man ikke har taget hensyn til digerene i landskabet. Hvis et dige er udlagt til sommerhusområde, er det ikke beskyttet af museumsloven og digebekendtgørelsen.

Beskyttelse af Læsøs havediger

Med den nye museumslovs (2006) bestemmelse i kap. 8 a: "Bevaring af sten- og jorddiger og fortidsminder" er der sat fokus på en bevaring af Danmarks gamle diger.

Loven sikrer i følge Digebekendtgørelsen af 14. dec. 2006, at diger, der er angivet med digesignatur på kortblade (1: 25.000) før 1. juli 1992, automatisk er beskyttede.

Der gøres dog opmærksom på, at dette sjældent sikrer alle bevaringsværdige diger, og at kommunen i sin planlægning i stedet kan benytte sig af en konkret udpegning af alle diger i kommunen.

På Læsø skønnes det, at kun ca. 20 % af de stadig eksisterende diger er dækket ind af de generelle bestemmelser. Årsagen er, at mange diger, som stadig kan ses i landskabet, og som det er muligt at dokumentere gennem ældre kort, ikke er erkendt som

diger på 4 cm kortet, men har fået signatur som tæt liggende højdekurver - i lighed med strandvolde eller klitter. En anden årsag kan være, at man i nyere tid har benyttet luftfotografier, hvor diget ikke kunne genkendes på grund af den tætte bevoksning, der er karakteristisk for havedigerne på Læsø.

Konkret udpegning og registrering

For at sikre kultursporene på Læsø – sådan som det er Læsø kommunes erklærede målsætning – vil det derfor være nødvendigt med en beskyttelse efter en konkret udpegning af digerene i kommunen, således som det beskrives i Digebekendtgørelsens § 2. En sådan udpegning vil på baggrund af matrikelkortene fra 1817 og senere kort, samt et udbredt lokalkendskab være en væsentlig, men overkommelig opgave for Læsø kommune, Læsø Museum og Museumsforeningen. De økonomiske resurser til et sådant projekt bør selvsagt være til stede. Som den arkæologisk ansvarlige myndighed skal Vendsyssel Historiske Museum være en del af projektet.

Forslag til kommuneplanen for Læsø

Det foreslås, at man i kommuneplanens kapitel om "Turismen i det åbne land" afsnit E medtager temaet:

1. Diget i Svinehaven. 2. Slettehavediget set fra syd. 3. Slettehavediget set fra landevejen ved Byrum.
4. Havediget syd for Ydegårdsvej, Mejeribyen. Fotos: Kay Johannsen, 2009

Kort over haverne i Vesterø nord og syd for Kongevejen. Matrikelkort 1817

Bevaringsværdige sten- og jorddiger, hvor Læsø kommune med udgangspunkt i de sten- og jorddiger, der er beskyttet i dag (se Arealinfo.dk – beskyttede sten- og jorddiger), sætter sig det mål inden for en kort tid

- at registrere og sikre alle historiske sten- og jorddiger i Læsø kommune
- at søge digerne og deres historie inddraget i en aktiv formidling af Læsøs kulturhistorie

Dette arbejde er nødvendigt for at sikre et vigtigt redskab for embedsmænd og politikere i den kommende planlægning.

Forslag til udpegning af nye kulturmiljøer

Det er i øjnefaldene, hvor godt Læsø tager vare på naturen på øen med omfattende fredninger og beskyttelse, hvorimod kulturværdierne fylder væsentligt mindre.

Med kommunalreformens ikrafttræden 1. januar 2007 overtager kommunerne ansvaret for udpegning af værdifulde kulturmiljøer fra amterne. Kommuneplanerne skal herefter indeholde retningslinjer for sikring af kulturhistoriske bevaringsværdier, herunder udpegning af værdifulde kulturmiljøer i både land- og byområder.

Læsø kommune får herved en flot chance for aktivt at gå ind med en bevaringsplan og bevidstgørelse om øens kulturhistorie, som kan sikre denne for fremtidens læsøboer og gæster.

Center for Kulturanalyse, Københavns Universitet, har udarbejdet en rapport om bevaringsværdige kulturværdier på Læsø. Rapporten gør opmærksom på en række kulturmiljøer, som ikke er medtaget i kommuneplanen. Det skal hermed foreslås, at nogle af disse medtages fremover. Der skal gøres opmærk-

som på, at udpegningen til kulturmiljøområde er en blød og meget lidt restriktiv bestemmelse, den tager højde for en fremtidig udvikling af området, men i respekt og samklang med historien.

Sikring af Læsøs kulturmiljøer og kulturhistorien generelt

Den brede sikring af Læsøs kulturhistorie i kommuneplanen er kun svagt funderet. Det er nødvendigt, at kommunalbestyrelsen sikrer, at der tilvejebringes mere detaljerede beskrivelser og registreringer af Læsøs kulturmiljøer og kulturhistoriske enkeltelementer, som giver administration og politikere de fornødne redskaber i planlægningen.

Som eksempel kan nævnes en registrering af bevaringsværdige bygninger - udover tanghusene – så som posthuset i Byrum, Kirkensgård, Forsamlingshuset og birkedommerboligen m.fl.

P.S.

Læsø Museum fremsendte også bemærkninger til kommuneplanen, og disse lå i forslag og intentioner på linje med ovenstående.

Litteratur

1. Læsøs bebyggelseshistorie er udførligt beskrevet og dokumenteret af professor i etnologi Bjarne Stoklund i artiklen "Bosættelse og bebyggelse på Læsø", Vendsyssel Årbog 1980, s.7 – 56.
2. Arkæologiske udgravninger, der dokumenterer havedigerne, er beskrevet af Kay Johannsen i artiklen "Havedigerne på Læsø" i Årsskrift for Museumsforeningen for Læsø, 1983.

3. Vejledning om beskyttede sten- og jorddiger. 2009, Kulturarvsstyrelsen.
4. En populær behandling af Læsøs bebyggelseshistorie findes i "Læsø rig på oplevelser": Landnam på Læsø, s. 7. af Kay Johannsen.
5. Rapport: Kulturhistoriske værdier på Læsø. Udarbejdet af Marie Dam Mortensøn og Nanna Folke Olsen i samarbejde med Center for Kulturanalyse, Københavns Universitet.

Kommunalbestyrelsens behandling af Kommuneplan 2009-2021

Læsø Kommunalbestyrelse har den 21.12.09 vedtaget kommuneplanen med følgende tilføjelser:

1. "Læsø Kommune vil sammen med Læsø Museum, Museumsforeningen for Læsø, Vendsyssel Historiske Museum samt øvrige eksterne interessenter foretage en vurdering/registrering af sten- og jorddigerne i kommunen."
2. Det indstilles, at det i kommuneplanen afsnit e: Kulturmiljøer nævnes, at det er kommunens hensigt at tage emnet [kulturmiljøer] op i forbindelse med en senere revision af kommuneplanen.

Museumsforeninges kommentar

Det er dejligt, at Læsøs bebyggelseshistorie således for første gang tages op som et emne i kommuneplanen. Det er ligeledes vigtigt, at kommunalbestyrelsen har erklæret sig parat til på ny at se på emnet kulturmiljøer.

Peder Christian Nielsen Wiis:

Skolelærer og kirkesanger i Byrum 1817-1852

Peder Wiis¹ var kommet til Læsø den 19. marts 1810, på en dramatisk, men egentlig ikke usædvanlig måde. Han var da 24 år gammel og skipper på jagten ”Margrethe Diderica”, der var på vej til Norge med 500 tønder havre. Natten til den 19. marts stødte ”Margrethe Diderica” på grund på Nordvestrevet på Læsøs vestre side. Jagten totalforliste, men besætningen på 4 mand kom dog velbeholdne i land.

Hele foråret og sommeren 1810 tilbragte Peder Wiis på Læsø for at få afviklet formaliteterne i forbindelse med forliset. Det er formentlig i denne periode, at grundlaget for en stærkere tilknytning til Læsø blev skabt. Dette grundlag udgjordes af afdøde tolder Neuchs unge datter, Hanna Henriette.

I efteråret 1817 startede Peder Wiis i embedet som konstitueret skolelærer og kirkesanger i Byrum skoledistrikt. I den mellemliggende tid havde han fået endeligt styrmandsbevis, og han var i København blevet gift med Hanna Henriette.

Om Peder Wiis indberettede pastor Hiersing til biskop Bloch i Viborg, den 3. november 1818:

”Den ved Byrum skole konstituerede lærer, P.N. Wiis, er et til hans fag dueligt subjekt, der med en elskværdig og blid karakter forener flid i sit embede og redelig lyst til heldigen at fremme ungdommens tarv, der forener beske-

denhed med rosværdig vandel. På grund af denne min overbevisning tror jeg ham fuldt skikket til nådigst at blive ansat til virkelig skoleholder ved Byrum skole”.

Skolekommissionens øvrige medlemmer var enige i denne karakteristik.

Peder Wiis var ikke seminarieuddannet. Det var måske derfor, det trak ud med en fast ansættelse, som han først fik i 1831.

Fra 1817 til 1829 boede skolelærer Wiis med sin familie på skolen. Imidlertid døde Hanna Henrietta i barsels seng i maj måned 1828, og Peder Wiis var dermed alene med 6 små børn. Ved sit giftermål med Gertrud Bach det følgende år, giftede han sig til en lille ejendom, der lå lige op ad Byrum skole.

Ved giftermålet flyttede Peder Wiis ud af skolen og ind på naboejendommen, hvorfra han kunne passe undervisningen i skolen.

Med Peder Wiis kom skolevæsnet i Byrum ind i en lang og stabil udvikling. De allersidste år inden han fratrådte blev dog lidt vanskelige; dels var børnetallet vokset ganske betydeligt, dels var han blevet en gammel og tungtør mand.

Men i mange, mange år gik skolevæsnet i Byrum stabilt og roligt fremad. Stiftsprovstens indberetnin-

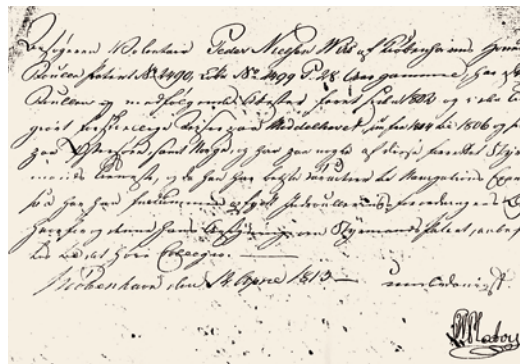
ger taler år efter år om skolelærerens rosværdige flid og forhold.

Da den indbyrdes undervisning i 1820'ernes slutning nåede frem til Læsø², (forklares ikke blot ved henvisning til tidligere bind) havde de gamle skolelærere, Christen Kiil i Vesterø og Peder Baltzer i Hals, problemer med at komme til rette med metoden. Dette syntes derimod at gå væsentligt lettere for den meget yngre Peder Wiis. I et svar på en indberetning fra pastor Hiersing, skriver domprovst Schjødte således den 3. november, 1830:

"...Af Deres Værlørdigheds ærede skrivelse af 22. oktober 1830, ser jeg, at den indbyrdes undervisning går frem med held under skolelærer Wiis i Byrum skole, derimod erfarer jeg med forundring, at den indbyrdes undervisning ikke endnu er indført i Hals og Vesterø Skole. At den uden ophold må indføres er en selvfølge. - Det bliver da fornødent, at skolelærerne i disse skoler må henvende sig til skolelærer Wiis for af ham at få den fornødne kundskab... - I modsat fald må der andrages for Kanceliet med hensyn til skolelærerne i Hals og Vesterø skoler, hvis disse enten skulle mangle enten vilje, eller evne, til at erhverve sig dueligbed deri..."-

Indbyrdes undervisning var en særdeles alvorlig sag i 1830.

Allerede 10 år senere var metoden stærkt på retur over det meste af landet. I Byrum synes metoden dog fortsat at have været i brug 1840. Peder Wiis sendte da en opgørelse til skolekommissionen om hvilke undervisningstabeller, der manglede til den indbyrdes undervisning. Metoden med indbyrdes undervisning gjorde det muligt for en enkelt lærer at undervise ganske store klasser. Noget, der nok kunne være tiltrængt. I slutningen af 1840'erne var antallet af elever ved Byrum skole vokset til over 100, uden at der var ansat flere lærere

Styrmandsbevis

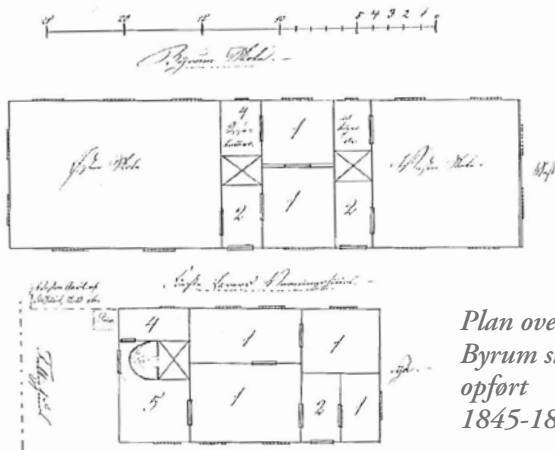
Det ser ud til at Peder Wiis har klaret de fleste omskiftelser uden problemer. Indførelsen af det nye fag, gymnastik, synes heller ikke at have voldt den da stadig unge Peder Wiis noget besvær. Desuden blev han pålagt at vikariere i perioder i Hals og Vesterø skoler, når det kneb med at skaffe lærere dertil.

Som Christen Kiil i Vesterø virkede Peder Wiis også som kirkesanger. En af opgaverne for kirkesangerne var at oplæse plakater og bestemmelser, f.eks. i året 1831:

"Det allernådigste kongebud angående kolera... ankom til Læsø den 16. Juli, og blev oplæst ved Byrum og Vesterø kirker af kirkesangeren, den følgende 17. Juli, og således bragt til menigmands kendskab.."

Indkomsten er som degnen omgås sine sognemænd

Overskriften her er fra en indberetning, der findes i Ribe Bispearkiv³, men kunne gælde for degne og skoleholdere overalt i landet. Degnens og skoleholderens løn blev for en væsentlig dels vedkommende afregnet i naturalier. At få disse inddrevet til tiden kunne være besværligt nok. At sikre sig at kvaliteten og også kvantiteten heraf var den rigtige, var en helt anden og nok

så vanskelig sag. Og da ganske specielt hvis en degn eller skoleholder ikke havde omgået sine sognemænd på en måde, som de fandt passende. Det har ikke været let for en skoleholder eller lærer at forlange sin løn hos en flok bønder, der netop i fællesskab havde indgivet en klage over undervisningen.

Peder Wiis' skolelærerløns var i mange, mange år:

- a) 6 tønder rug og 6 tønder byg in natura
- b) Degnebygget⁴ af distriktet (ca. 4 a 5 tønder byg)
- c) Højtidsoffer⁵, samt accidenser⁶ af Byrum og Hals sogne
- d) Ildebrændsel, der af skolekommissionen var bestemt til 60 læs tørv årligt, hvert læs 200 stk., og 8 læs lyng, der af de ydende skulle leveres i rette tid
- e) Hø og halm efter forordningen⁷

Bortset fra højtidsofferet indgik der overhovedet ikke kontanter i Byrum sogns skolelærers aflønning.

Dog bestemte den nye skoleforordning af 1814 at de skolelærere, der også var kirkesangere, oveni deres skolelærerløns årligt skulle have 10 rigsdaler. Lærerlønnen på Læsø lå betydeligt under det, der var fore-

skrevet i forordningen. Og de 10 rigsdaler ekstra for kirkesangerembedet var på Læsø i mange år ren teori.

Læsøboere har vel ment, at et så stort beløb ville være at gå for vidt, når de nu også gav højtidsoffer og accidenser, som da heller ikke var helt ubetydelige. Pastor Søeborg vurderede i 1815, at degnen Søren Malling årligt havde haft omkring 50 rigsdaler i offer og accidenser. I Byrum kirke var alene juleofferet i 1815 lige knap 20 rigsdaler. Desuden var man jo fra gammel tid vant til at betragte degnebygget som betaling for de tjenester, som degnen udførte, bl.a. kirkesangertjenesten.

Endelig i 1834 skete der på Læsø en regulær forbedring af skolelærernes løn. Udover den hidtidige løn hovedsageligt i naturalier, som er anført ovenfor, skulle skolelæreren i Byrum fremover have 15 rigsbankdaler i sølv om året.

Ved flere lejligheder havde Peder Wiis da også gjort opmærksom på, at han fortsat ikke fik de 10 rbdl for sin kirkesangertjeneste, som han var berettiget til efter forordningen. I en ansøgning havde han endda ansøgt om 2 x 10 rbdl, fordi han var kirkesanger for 2 sogne.

Domprovsten fandt dog ikke dette dobbelte honorar rimeligt, da der kun var én kirke. I 1839 lykkedes det endelig skolelærer Wiis at få tilstået de 10 rbdl i kirkesangerløns, som han efter forordningen hele tiden havde haft krav på – 25 år efter forordningens i krafttrædelse.

Som anført kunne højtidsoffer og accidenser være en betydelig del af lærerlønnen. Men det var også en del, hvor beboerne kunne tage sig selv til rette, hvis der var noget i skolelærerens forhold, der ikke passede dem.

Skolelærer Wiis' kirkesangerløns kan være et godt eksempel herpå. Det gik nemlig ikke helt let med at få

det forordnede vederlag for kirkesangertjenesten udbetalt. I 1843 beklagede Wiis sig i et brev til skoledirektionen:

”... Den ifølge plakaten af 22. maj, 1839, tilståede kirkesangerløn, og som beboerne efter megen strid nu endelig har måttet betale mig, har forårsaget såre megen uvilje hos mange af dem, således at jeg ordentlig er blevet eftersat i mit sædvanlige højtidsoffer, hvad bemeldte kirkesangerløn kunne blive...”

Aflønningssystemet var altså stadig i 1840'erne således, at hvad beboerne på den ene side blev tvunget til at betale i lærerløn, kunne de på den anden side i større eller mindre omfang tilbageregulere på anden vis. Fire år efter at skolelæreren var blevet tilstået et tillæg i sin løn for kirkesangertjenesten, havde han fortsat ikke fået nogen forbedring i sin indkomst.

Skoleholderen og senere skolelæreren var i høj grad afhængig af sognets velvilje. Der var forskellige måder at opnå denne velvilje på. Udover at passe sin undervisning og opføre sig skikkelig og sømmelig kunne der være andre metoder. Skolelærer Wiis synes i almindelighed at have været vellidt. I hvert fald havde han sikret sig en vis velvilje på en ganske kontant måde. I samme skrivelse anførte han nemlig: *”.. denne uvilje har jeg vist ikke fortjent, thi jeg har i flere år ikke forlangt af dem den mig efter skoleplanen tilkommende fourage ..(for)...også derved at vide beboernes velvilje..”*

”...udenfor Almueklassen..”

Det hører med til historien, at i de 35 år Peder Wiis virkede som skolelærer, skete der hvad vi vel kan kalde en social opstigning af hele skolelærerstanden. Den gamle skoleholder, der i bedste fald var en falleret student, men oftere en kusk, eller en afdanket underofficer, der ikke havde andre udveje for at hutle sig igennem livet, var nu de fleste steder borte og afløst

af seminarieuddannede skolelærere. Med de bedre lønninger og den bedre uddannelse var en udpræget standsbevidsthed begyndt at gøre sig gældende.

Hvordan Peder Wiis oplevede dette er dog helt uvist.

Af Aalborg Stiftstidende, den 6. maj, 1851, kan man imidlertid godt få et indtryk af, at skolelærerne ikke længere af alle blev betragtet som hørende til ”almueklassen”.

Der er tale om en berigtigelse til en beretning om festlighederne på Læsø i anledning af halvtredsårsdagen for Slaget på Reden. Festlighederne blev afholdt den 5. april, og beretningen herom bragt i avisen den 22. april. Berigtigelsen blev bragt den 6. maj og gengives her i uddrag:

”Forlangt Indrykkelse. Beretningen...behøver et par berigtigelser, som vi 2de indbudne finder os beføjede til at meddele. Det var ikke alene samtlige hr. embedsmænd og købmænd – hr. kammerråd Hjort undtagen – der bidrog til ballet, men også flere af øens øvrige beboere, dog næsten alle udenfor almueklassen; og ikke heller forestod øens agtede skolelærere beværtningen, som var overtaget af hr. bager Rotthus, der assisteredes af hr. skolelærer Wiis og ærede kone, som velvilligt overlod deres hus til festens afholdelse, da øens eneste gæstgiver, hr. Bodholt nægtede at overtage sagen...Læsø, den 29de April, 1851”

Desværre fremgår det ikke hvem, der har forlangt denne indrykkelse. At den også ser ud til at afspejle både uenigheder og konflikter blandt beboerne i Byrum er en helt anden historie.

Afskedigelsen

De mange elever og en nedsat hørelse begyndte dog efterhånden at give Peder Wiis problemer. I skolekommissionens forhandlingsprotokol kan man under den 23. oktober, 1849 læse:

”Mandagen den 22. ds. og tirsdagen den 23 ds. ok-

tober afholdtes halvårs eksamen i Byrum skole. Denne skole tæller et antal af 115 børn, hvoraf 43 i øverste, og 72 i nederste klasse. Det er indlysende, at dette antal børn er større end at det til nogen ret velsignelse kan undervises af én lærer, som tilfældet er for tiden, og da hr. skolelærer Wiis derhos er fremrykket i alder, bliver det uomgængeligt nødvendigt, at der snarest muligt rådes bod på den mangelfulde undervisning, som finder sted i denne skole. Prøven med den ældste klasse afgav et tilstrækkeligt klart vidnesbyrd om den foran berørte mangel ved undervisningen. Resultatet af eksamen med nederste klasse var noget bedre.”

Og igen i forhandlingsprotokollen den 25. juni, 1851:
”At undervisningen drives højest ufuldkomment i

Byrum skole har længe været erkendt såvel af vedkommende skolebørns forældre og værge og af skolens nærmeste foresatte... tror sogneforstanderskabet dog ikke længere at kunne undlade, hvad det forgæves har forsøgt at bevirke ved gentagne forestillinger til vedkommende skolelærer at andrage på, at skolelærer Wiis, der er en meget aldrende, tungt hørende og ikke lidt støvet mand, enten tager sin afsked som kirkesanger og skolelærer i Byrum, eller i hvert fald antager sig en medhjælper...”

Peder Christian Nielsen Wiis blev i en alder af 66 afskediget i 1852 efter 35 års tjeneste som skolelærer i Byrum. Han blev 87 år gammel og døde i februar, 1874.

NOTER

- 1 Peder Christian Nielsen Wiis, 1786-1874, er min tipoldefar. AJW
- 2 Indbyrdes undervisning: Se Læsø Museumsforenings Årskrift, 2000: Christen Kiil – konstitueret Skolelærer i Vesterø 1800 - 1833. Side 18.
- 3 Fra Georg Hansen. Degnen. Side 68.
- 4 Degnebyg: Kornløn til degnen. Fastsat i Chr. V's danske lov, 1683: ”..den tredjedel så meget, som præsten bekommer til tiende, af alle slags korn..”
- 5 Højtidsoffer: Offer i kirkerne ved årets højtider: Jul, påske og pinse
- 6 Accidenser: Penge som betaltes ved dåb, begravelser, bryllupper og barselskoners første kirkegang. Betalingen var oprindeligt i naturalier, siden blev der betalt med rede penge.
- 7 Anordningen af 29. juli, 1814, bestemte i §55, stk. c følgende: ”Af foder til kreaturer bør skolelæreren nyde: 4 læs hø, hvert af 32 lispund, og 8 læs halm, hvert af 24 lispund..” (1 lispund er 8 kg. Et læs hø skulle altså veje 256 kg, og et læs halm 192 kg)
- 8 Skolelærer: Efter Anordningen af 29. juli, 1814, afløstes den gamle betegnelse ”skoleholder” af titlen ”skolelærer”.

Trykte kilder:

Aalborg Stiftstidende, den 22. april, 1851 og 6. maj, 1851.
Georg Hansen: Degnen. J.H. Schulz Forlag, København 1944.
Bundgaard Lassen: Livet på Læsø omkring 1865. Vendsysselske Årbøger, 1931. Hjørring 1931.
Joakim Larsen: Bidrag til den danske skoles historie, 3. bind. Unge pædagoger, København, 1984.
Bind 1: 1536 – 1784, optryk fra 1916, 404 sider.
Bind 2: 1784-1818, optryk fra 1893, 322 sider.
Bind 3: 1818 – 1898, optryk fra 1899, 525 sider.
Aksel H. Nellemann: Den danske skoles historie. Gjellerup, København 1966.

Utrykte kilder:

Landsarkivet for Nørrejylland:
Viborg Bispearkiv: C2-606 Læsø forskelligt 1827-1859, C2-648 Læsø kald og Nørlyngs herreder
Viborg Provstearkiv:
C15-3 Journal og kopibog vedr. Læsø 1830-37
C15-4 Journal og kopibog vedr. Læsø 1837-43
Landkommuner: LK 35, 500/1 Læsø.
Forhandlingsprotokol for skolekommissionen 1840-1916.

Læsø-litteratur 2009

Abildgaard, Inger: ”Vil du se min blæretang.” *Samvirke*. 2009. Årg. 82, nr. 9. S. 72-75, ill.

Samtale med Læsøs naturvejleder Karin Krogstrup om at bruge naturens ressourcer i madlavningen, f.eks. vilde urter, tang, bær, blomster mm.

Bonde, Lisbeth: ”Hjemme hos Jørn.” *Weekendavisen*. 2009-08-21. Kultur, s. 6, ill. – To kunstmæcener har restaureret cobra-maleren Asger Jorns sommerhus på Læsø og indrettet den til kunstnerbolig.

Børglum Larsen, Jørgen: ”Skyggebokser. Fortællinger fra udkanten.” Attika. 2009. 185 s. S. 24-33: Lyset på Læsø. – En fortælling om et møde på Læsø med maleren Johannes Hoffmeister, om øens lys og mødet med en pige.

Drewes, Birgit: ”Før tæppefald.” 2009. Eget forlag. 80 s., ill. – Den tredje digtsamling fra Læsøs ”huspotet”. Om det stille liv i udkanten, udkanten af verden og udkanten af livet. Rammen er ø-livet på godt og ondt.

From, Lars: ”Læsø: Danmarks vildmark.” *Jyllands-posten*. 2009-05-09. S. 10, ill. Om at opdage Læsø som turist.

Hansen, Hans: ”Sødrukkens hævn.” Forlaget Cadeau. 2009. 92 s., ill. – Jeppe er på ferie på Læsø i et hus, hvor der engang har boet en dame, der plyndrede sødrucker. Nu går en af dem igen og vil have hævn. En letlæsningsbog: 9-11 år.

Hansen, Jens Morten: ”Sælg Læsø til svenskerne.” *Jyllands-posten*. 2009-08-29. Sektion 1 s. 26, ill.

Kronik, hvor forfatteren påpeger manglende konsekvens m.h.t. statens finansiering af veje, broer og færger i udkantsområder. Der argumenteres for en gratis færgeforbindelse til Læsø.

Kirkeby, Carsten: ”Græshopper på Læsø” (Insecta: Orthoptera). *Entomologiske meddelelser*. 2009. Bd. 77, h. 1. S. 9-18, ill.

Krogstrup, Karin: ”Naturen i maj. Læsø oplevet af 14 naturkunstnere.” Udgivet af Læsø Turistbureau. 2009. 93 s.

14 kunstnere fra sammenslutningen Danske kunstnere for natur og miljø har været samlet på Læsø en uge i maj 2008 og fundet motiver rundt omkring på øen. Resultatet blev en meget smuk kunstbilledbog vidende og engageret kommenteret af Læsøs naturvejleder Karin Krogstrup, som også selv har bidraget

NATUREN I MAJ

Læsø oplevet af 14 naturkunstnere

med en stribe fine akvareller. Bogen giver en fornem indføring i øens natur, plantesamfund og dyreliv.

Lauritsen, Birthe: "Asger Jorns tidslomme." *Børsen* 2009-08-07. *Børsen* weekend, s. 32-34, ill.

Om arbejdet med at genskabe Asger Jorns sommerhus på Læsø og indrette det som kunstnerbolig.

Helle-Marie Kromanne (red.): "Læsøbladet – et kik ind i læsøboernes univers: anno 1922-1923" Læsø kommune. 2009. 65 s., ill. Tekster klippet i Læsø-bladet udgivet 1922-1923.

Meier, Marcelle: "Tanggårdene på Læsø. En unik kulturarv uden bevaringsstrategi." 2009. 40 s. ill. Masterafhandling ved det nyoprettede Nordisk Master i Arkitektonisk Kulturarv. Afhandlingen beskriver, analyserer og diskuterer tanggårdenes bevaringsværdi. I konklusionsdelen argumenteres der for en helhedsori-

enteret og handlingsorienteret bevaringsplanlægning på Læsø. Denne må tage afsæt i øens samlede natur- og kulturarvsrelaterede værdier. Troværdigheden og helheden omkring tanggårdene kan næppe opfattes som intakt, hvis ikke der tages vare på omgivelserne på lige fod med bygningsmassen. Kortlægning af havvefælliger, tørvediger, grænser mellem udmark og indmark, gårdenes placering i forhold til haven er nødvendig viden for at kunne forstå tanggårdene i deres kontekst. Et kulturmiljøatlas for Læsø vil være en god måde at indlede en målrettet strategi.

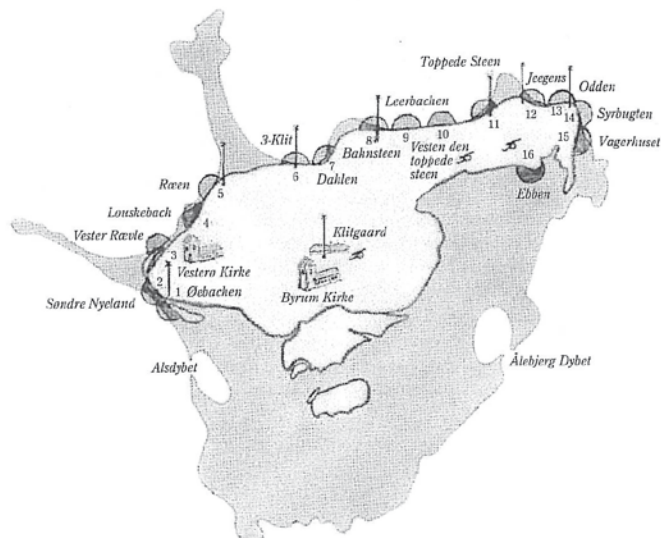
Vedrørende bevaring af selve tangtagene drejer det sig om generhvervelse af håndværksmæssige kompetencer og færdigheder og erfaringsudveksling mellem ældre og yngre aktører. Løbende dokumentation af indsatserne kan være med til at fremme holdbare løsninger. Indsamling af ålegræs må ske, hvor det stadig findes, f. eks. ved Bogø og Møn. En fremtidsvision vil være ikke kun at reparere gamle tangtage, men også at lægge nyt tangtag på gamle læsøgårde, der for længst har fået et blik- eller eternittag.

Rich, Lisa Rossavik: "Rikke syder salt. Dansk sang." 2009. Bog: 44 s. og CD med seks sange. Rikke og far samt Stine tager på tur til Læsø, hvor de bl.a. lærer om at lave salt. Let læsningshefte 1. til 3. klasse.

Severinsen, Malene: "Tækkemand på sit livs mission." *Børsen*. 2009-07-22. S. 34-35, ill. Samtale med tækkemand Henning Johansen, der har sat sig for at redde Læsøs tangtage.

Stoklund, Bjarne: "Kost og spisevaner på 1800-tallets Læsø." S. 145-182 i "Kost og spisevaner i 1800-tallet." Redigeret af Ole Hyltoft. Museum Tusulanum. 2009.

Med udgangspunkt i det moderne Læsø, som ønsker at markedsføre sig på udsøgte råvarer, spændende specialiteter og gode, gamle madtraditioner, fortæller Bjarne Stoklund om læsøboernes kost og spisevaner i 1800-tallet. Kantareller, jomfruhummere, honning og sydesalt som gourmetprodukt stod ikke på menukortet dengang. Føden bestod for de fleste læsøboer overvejende af tørt brød – kavringer – tørret fisk, vand eller tyndt øl og brændevin til mandfolkene. Den gode føde, som man selv kunne producere – flæskesider, røgede skinker og lammelår, pølser og oste – var man nødt til at sælge. Sidst i århundredet får kartofflen en central rolle og som festmad: ”skåren smørrebrød”. Artiklen beretter indgående om fiskens rolle i kosten, om slagting, saltning, vindtørring og røgning, om brændsel og madlavning og ikke mindst egnsretter som kroppinger og forbruget af kaffe og brændevin.

Kort over Læsø hvor kanonbatterierne og signalstationerne er vist. Fra bogen Nordjylland under Englandskrigen 1807-1814

Grisen skæres op. Fra Kost og spisevaner i 1800-tallet

Wiis, Arnt Jerup: ”Læsø under Englandskrigen 1807-1814.” S. 543-573 i: ”Nordjylland under Englandskrigen 1807-1814.” Aalborg Universitetsforlag, i samarbejde med Historisk Samfund for Himmerland og Kjær Herred, 2009. Ill.

Værket er udgivet i anledning af 100 året for Englandskrigen. Arnt Jerup Wiis har kunnet yde et væsentligt bidrag vedrørende Læsøs rolle i denne krig, der især udspillede sig i havet omkring Danmark. Læsøboerne opstillede deres eget kystforsvar med egne batterier og kanoner, og de var aktive deltagere i kaperkrigen med egne kanonbåde. Læsø tjente som udfaldssted og tilflugt for andre kaper, når de blev forfulgt af engelske krigsskibe, som blev lokket til at strande på det lave vand. Men en dramatisk besættelse som på Anholt undgik man, dertil var øens strategiske betydning for lille.

Museumsforeningen for Læsø 2009

Oprettelse, formål og virke

Foreningen blev stiftet den 11. november 1982 og dens formål er at udbrede forståelsen og interessen for de natur- og kulturhistoriske værdier på Læsø. Foreningen virker som støttekreds for Læsø Museum, og foreningens bestyrelse er repræsenteret i bestyrelsen for Læsø Museum ved tre medlemmer.

Privatpersoner, firmaer og institutioner kan optages i foreningen som medlemmer.

Årligt kontingent er 60 kr. Medlemskab giver gratis adgang til museet, gratis årsskrift samt mulighed for at deltage i udvalgsarbejdet eller ved frivilligt arbejde for Læsø Museum.

Publikationsfonden

Fondens formål er bl.a. at støtte udgivelsen af publikationer om Læsø og gennem salg og formidling at sikre, at også ”smalle” publikationer om Læsø-emner når ud til medlemmer og interesserede.

Adresse: Museumsforeningen for Læsøs publikationsfond,
c/o Kirsten Larsen, Byrum Hovedgade 49,
Byrum, 9940 Læsø. Tlf. 98 49 10 06.

Hjemmeside: www.laesoe-museumsforening.dk

Kontakt: kay.johannsen@mail.dk

Bestyrelsen

Kay Johannsen*, *formand*
Plantagevej 1, Vesterø
9940 Læsø
Tlf. 98 49 96 05
E-mail: kay.johannsen@mail.dk

Preben Mikkelsen, *kasserer*
Stoklundvejen 19, Byrum
9940 Læsø
Tlf. 98 49 11 28
pmilaesoe@mail.dk

Kirsten Larsen, *næstformand*
Erik M. Sørensen*, *sekretær*
Ernst Jensen
Roger Rafn
Lars Rosenfeldt Jespersen*
Nina Jensen, *suppleant*
Søren Rasmussen, *suppleant*

* Medl. af Læsø Museums bestyrelse

Arbejdsgrupper

Arkivgruppen:

Edith Thorsen
Solveig Hansen
Bitten Johansen
Nina Jensen

Publikationsudvalget:

Kay Johannsen
Kirsten Larsen
Anette Agerboe

Arrangementsudvalget:

Ernst Jensen
Erik Møller Sørensen
Kay Johannsen
Preben Mikkelsen
Roger Rafn
Lars Rosenfeldt Jespersen

Læsø Museum 2009

Oprettelse, formål og virke

Læsø Museum blev oprettet den 22. april 1938 og har siden 1. januar 1985 haft status som statsanerkendt, kulturhistorisk lokalmuseum. Museets formål er at indsamle, bevare og formidle genstande og oplysninger om Læsøs kultur- og naturhistorie.

Bestyrelsen

Bente Faldt Faurholt, *formand*
repr. for Læsø Kommune

Kay Johannsen, *næstformand*
repr. for Museumsforeningen

Olav Juul Gaarn Larsen, *repr. for Læsø Kommune*

Bertel Fog, *repr. for erhvervsforeningerne på Læsø*

Lena Christiansen
repr. for de kulturbærende foreninger på Læsø

Lars Rosenfeldt Jespersen
repr. for Museumsforeningen

Erik Møller Sørensen, *repr. for Museumsforeningen*

Personale

Museumsinspektør:

Kirsten Gjedsted til 1/4
Jon Voss fra 1/9

Museumsassistenter:

Niels Erik Nielsen
Lili Jepsen

Sommerkustoder:

Elly Thomsen
Dolly Jensen
Conny Andersen

Ekstra sæsonmedarbejder:

Henriette Corvinius Andersen

Åbningstider 2010

Kontor

Gl. Østerbyvej 35, 9940 Læsø
Tlf. 9849 8045 / 4041 3004 man. - tors.
kl. 09-15, fre. kl. 09-12
E-mail: laesoe-museum@laesoe.dk
Hjemmeside: www.laesoe-museum.dk

Museumsgården, Museumsvej 3, Byrum
Søfarts- og fiskerimuseet,
Vesterø Havnegade 5, Vesterø

30. marts - 14. juni kl. 11-15, mandag lukket
15. juni - 31. august kl. 10-16.30
1. sept. - 22. oktober kl. 11-15, mandag lukket

Billet, gyldig til både Museumsgården og Søfarts- og Fiskerimuseet:
Voksen kr. 50,-
Børn og unge under 18 år fri entré
Voksengrupper (mindst 10 pers.) kr. 30,- pr. pers.
Rundvisninger efter aftale: Billet + 400 kr.

Lokalhistorisk Arkiv

Gl. Østerbyvej 35, Gl. Østerby
Tlf: 9849 8045 / 4041 3004
man. - tors. kl. 09-15, fre. kl. 09-12
E-mail: laesoe-museum@laesoe.dk

Arkivet er åbent:

7.1 - 16.6 og 1.9 - 18.11
Torsdage kl. 09.30-16.00,
samt torsdage i lige uger kl. 19.00-22.00

Sommer, 17.6 - 26.8:
Torsdage kl. 09.30-12.30 og kl. 19-22

HORNEXODDE

KIRKE BUGTEN

IRGENS BUGT

DELL

ØSTER HOLLANDS

HOCED RUDERA HALS KIRKE

HOLSTEDEN

SANDEHVED

Sand Klitterne

VESTER HOLLANDS

Trindbakken

Dolmole

Stidbakken

Tagremanen

Stankar

BOUET

Krogen

Leerfleen

Halvar Steenen

Hjellebuk

BYRUM KIERKE

Mark

BANK

BOE

LANGERONNEN

KRINGLE RONNEN

SIØBUNDEN

HORNFISKRONNEN

UGELSTEEN

AARBISDYBEL

FORLØEN

* Dette Aen er sat ved teende O
nater som er belemte paa
hvide lillem haver været førre
nu ved sedvantiig Flod er fl
erstedmund med tilz for

ISBN 978-87-88683-43-1
ISSN 1903-8372

